

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA
ARNAWLÍ BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI**

**A`JINIYAZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI**

**Pedagogika fakulteti «Su`wretlew o`neri ha`m injenerlik
grafikasi» ta`lim bag`dari
4 «b»-topar talabasi**

SAPAROV MURAT ELIWBAEVUSHtin'

**«Jilli ren'lerge íye bolg'an buyimlaran kompozítsiya duziwdín'
ahmiyetliligi»
atli temasinda orinlag'an**

PITKERIW QÁNIYGELÍK JUMISI

**5110800- Súwretlew óneri hám injenerlik grafiklası tálim
bağdarı**

Bakalavr d□rejesin alıw ushın

**Ilimiy basshı: _____ K.ó.i.f.d.(PhD), ag'a oqitiwshı
Mambetkadırov G'.**

No`kis – 2019 jil

JILLI REN'LERGE ÍYE BOLG'AN BUYIMLARAN KOMPOZÍTSÍYA DUZÍWDÍN' AHMÍYETLÍLÍGÍ

J O B A :

KIRISIW.....	3
I-BAP. NATYURMORT JANRI HAQQINDA TU`SINIK.....	8
II-BAP. JILLI REN'LERGE ÍYE BOLG'AN BUYIMLARAN NATYURMORT JUMISIN ISLEWDEGI AYIRIM QAG`IYDALAR..	19
2.1. Ren`ler haqqinda tu`sinik.....	23
2.2. Su`wret saliw nizamlari.....	28
2.3. Natyurmort du`ziw qag`iydasi.....	34
III-BAP. NATYURMORT JANRINDA ISLEWDE MEKTEP OQIWSHILARININ` REN` HA`M REN` SEZIW KO`NIKPELERIN RAWAJLANDIRIW JOLLARI	
3.1. Na`rsenin` o`zine qarap su`wretin sog`iw.....	37
3.2. Natyurmort islewdi basqishpa-basqish alip bariw metodikasi.....	44
JUWMAQLAW.....	52
PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR.....	54

KIRISIW

Su`wretlew o`neri ko`rkem o`ner arenasinda jetekshi ro`l atqariwshi ja`miyetlik jag`daylradin` bir. Ol insan o`mirinin` ba`rshe ko`rinislerinin` sa`wlelendire alatug`in ku`shke iye. Ha`r bir ma`mlekette su`wretlew o`neri rawajlaniwi o`z aldina orinda turadi. Usi taraw boyinsha ko`plep qa`n`iygelerdi tayarlawshi oqiw orinlari Respublikamizdin` tu`rli orinlarinda jumis alip barmaqta. Oqip, ta`lim alip atirg`an ma`mleketimiz jaslari za`ru`r bolg`an ba`rshe bilim ha`m ko`nikpelerdi, kerekli mag`liwmatlardi aliwi mu`mkin.

G`a`rezsiz ma`mleketimizdin` xaliq ta`limi sistemasi boyinsha joqari da`rejege ko`teretug`in sebeplerdin` biri-bul jas qa`niygelelerdin` jaratiwshiliq, do`retiwshilik aspekte ta`rbiyalaniwi esaplanadi. Ayriqsha, ma`mleketimiz g`a`rezsizligin bekkemlew jolinda alip barip atirg`an siyasiy ha`mde ekonomikalig o`zgerisler da`wirinde xaliq ta`limi jumislarinda do`retiwshilik, estetikalig ma`deniyatinin` jas qa`niygelerdi jetik da`rejege jetiwi ha`m a`melge asiriwi za`ru`r.

Usi mashqalalardi a`melge asiriwdi su`wretlew o`ner qa`niygelerine orta arnawli ha`m joqari bilim beriw orinlarinda ta`lim alip atirg`an oqiwshilarg`a su`wretlew o`ner sabaqlari ha`m ta`jiriybelerge iye boliwinda u`lken waziypaar ju`klenedi.

Ta`lim beriw haqqindag`i nizamlarinda ko`rkem ta`rbiyani ha`r ta`repleme rawajlantiriwg`a ayriqsha itibar berilgen. Go`zzalliqti su`yiwshi, oni ardaqalay biletug`in ha`r bir insan ko`rkem o`ner tu`rlerinin` barlig`in, solardan su`wretlew o`nerine ayriqsha itibar bermesten, ko`rkem o`ner haqqinda qandayda bir baha beriwi yaki la`zzetleniwi mu`mkin emes.

Su`wretlew o`nersiz ma`deniyattin` hesh bir tu`rin ko`z aldimizg`a keltiruwimizdin` o`zi qiyin na`rse. Su`wretlew o`ner-bul o`zgeshe bir du`n`ya. Su`wretlew o`ner adamzat tariyxında ju`da` erte payda bolg`an. Alg`ashqi du`n`yadag`i a`piwayi turmis keshiriwshi adamlarda olardi orap turg`an a`tirap-ortaliq, ta`biyat, haywanlar, ha`r qiyli qubilislar, ha`tteki olardi oylantirip ju`rgen sezimlerin ha`m o`zlerinshe tamlarg`a, g`arlar diywallarina oyip yaki ta`biyg`iy boyawlar menen su`wretlengenler.

Tariyxтин` tu`rli basqishlarında su`wretlew o`neri ha`r qiyli ko`rinislerge iye boldi. Ayrim jillari onin` rawajlanıwi u`lken jetiskenshiliklerge iye bolg`an bolsa, ayirim da`wirlerde og`an qizig`iwshiliq pa`yseygenin ko`remiz. Son`inan bul rawajlanıwq ja`ne ku`sh alıp, ilxam pa`rwazlarinin` ba`lent shin`larg`a jetkenligi de belgili.

A`sirler dawamında su`wretlew o`neri rawajlanıp bardı. Erte da`wirlerden orta a`sirlerge kelib belgili ko`rinisler toliq toqtamdag`i jag`daylardı ko`rsetti. Orta a`sirlerdin` son`irag`ında u`lken jetiskenshiliklerdin` biri Oyanıw da`wiri (Renessans) bolıp, usı jillarda du`n`ya ju`zine atı tanılğ`an bir qatar talantlı xudojnikler, jıvopıs` ha`m skul`ptura sheberleri usı tarawdı ja`ne de bayıttı. Olar jaratqan du`rdanalar neshe a`sirlerden berli adamzat o`mirindegi bahalı jetiskenshiliklerden bir bo`legi bolıp, elege shekem pu`tkil a`lemdi tan` qaldirıp kelmekte. Bul xudojnikler tek g`ana jıvopıs` sheberli, ko`plep biybaha kartinalardin` avtorlari bolıp qalmastan, jıvopıs`, kompozitsiya, perspektiva, kolorit qusag`an jıvopıs` tiykarlarıvn tu`sindirıwshi teoriyalıq miynetlerdi de yarata aldi. Bul miynetler barlıq qa`niygeler ha`m su`wretlew o`nerine qizig`iwshilar ushin ju`da` unamli, bay ha`m toliq mag`liwmatnamalar bolıp xızmet etedi.

Oqiw-ta`lim diziminde du`zilip atirg`an tu`rli programmalar qatarinda, sonday-aq, jaslardi u`yretiw boyinsha ko`plep qollanbalarda ja`ne su`wretlew o`nerinin` rawajlaniwin baqlaw, tariyxin u`yreniw barisinda da olardan aling`an pikirlerdi ushiratiwg`a boladi.

Bul jaqti du`n`yada ha`r bir adam o`zinin` mehriban ata-anasina, ustaz ha`m mug`allimlerge qarata ha`miyshe minnetdarshiliq sezimi menen jasaydi. Insan o`z o`miri dawaminda qanday jetiskenlik ha`m na`tiyjelerge erispesin, qay jerde qanday lawazimda islemesin, mektep da`rgayinda alg`an ta`lim-ta`rbiyasi onin` jetilisen shaxs ha`m maman qa`niyge bolip qa`liplesiwinde u`lken a`hmiyetke iye ekenligi so`zsiz. Biz so`z benen aytqanda, mektep degen ulli da`rgaydi insan ha`m ja`miyet progressindegi u`lesi ha`m ta`sirin, tek jaslarimiz g`ana emes, al, pu`tkil xalkimiz keleshegin sheshetug`in oqitiwshi ha`m ustazlar miynetin hesh na`rse menen o`lshep, salistirip bolmaydi.

Usi ko`z-qarastan qarag`anda, ma`g`ripetpa`rwar babalarimizdin` pikirin dawam ettirip, eger du`n`ya imaratlari ishinde en` ullisi mektep bolsa, ka`siplerdin` ishinde en` hu`rmetlisi oqitiwshiliq ha`m ustazliq desek a`yne haqiyqatti aytqan bolamiz, dep oylayman [6; 130-131].

Ha`zirgi ku`nge kelip su`wretlew o`ner bir qansha rawajlang`an bolip, o`z rawaji tariyxinda ha`r qiyli ag`imlar, stiller, o`zgerislerge dus kelgen. Pitkeriw qa`niygelik jumisimda natyurmort islew boyinsha tiyis bolg`an bilim, ta`jiriybelerdi keltire turip su`wretlew o`ner tariyxina, usi menen bir qatarda natyurmorttin` su`wretlew o`nerindegi o`z orni tuwrisindag`i mag`liwmatlarga na`zer taslap o`tiw kerek degen sheshimge keldim. Usi temadag`i diplom jumisin alip bariw protsessinde bir qatar a`debiyatlardi ko`rip shig`iwina tuwri keldi. Pitkeriw qaniygelik jumisim kirisiw, juwmaqlaw bo`limleri ha`m tiykarg`i bo`limnen ibarat. Tiykarg`i bo`limdi u`sh bapg`a bolip jaziwdi ha`m a`lbette paydalanilg`an a`debiyatlar dizimin ko`rsetiwin a`melge asirdim. Usi pitkeriw qa`niygelik jumisi

su`wretlew o`ner oqitiwshilari, ka`sip-o`ner kolledjleri oqiwshilari ha`m barliq su`wretshilik menen shug`illaniwg`a qizig`iwshilar ushin qollanba sipatinda paydalaniw mu`mkin ekenligin aytip o`tiwimiz sha`rt. Usunday mazmundag`i islep shig`ilg`an pikirler ha`m usinislari oqiw-ta`lim beriw jumislari, su`wretlew o`nerin u`yreniw bag`darinda alip barilip atirg`an ta`jiriybeli-teoriyalıq a`mellerde qollaniliwi jaslardi jetik pikirlewshi, ha`r ta`repleme rawajlang`an, bizin` globollastiriw da`wirine say ta`rizde ta`rbiyalanip atirg`an ka`mil insanlar sipatında jetisip shig`iwin ta`miyinleydi.

Temanin` aktuallig`i: Su`wretlew o`ner sabaqlarında oqiwshilardin` pikirlew uqibin, ko`rgenlerin, oqip-u`yrenenlerin, eslep qaliwin, do`retiwshilik tu`sinigin, ko`rkem tu`sinigin, estetikaliq sezimlerin arttiradi. Su`wretlew o`ner boyınsha shinig`iwlari oqiwshilardin` do`retiwshilik qa`biletinin` o`siwi, du`n`ya qarastin` qa`liplesiwine ja`rdemesedi, insandi ha`r ta`repleme bag`darlaydi.

« Jıllı reñlerge íye bolg`an buyımların kompozıcıya duzıwdın ahmıyetlılıgı » temasi ha`zirgi ku`nnin` en` aktual temalarinin` biri bolip tabiladi.

Jumistin` maqseti ha`m waziypalari: Ta`biyattag`i su`wretlewde kompozitsiyani duris jaylastiriw, ren`, kolorit, perspektiva nizamliqlarin saqlay biliw, qoyilg`an waziypalardi aniq orinlaw ha`m aldinnan ko`z aldına eleslete biliw, naturadan qarap su`wret saliw waziypalari qoyiladi.

Izertlew din` obekti ha`m predmeti: No`kis qalasindag`i Xalq bilimlendiriwine bo`limine qarashlı №18, №26 mekteplerde su`wretlew o`neri sabaqlari

Izertlew metodikasi ha`m metodologiyasi: Qa`niygelik pitkeriw jumisi barisında ren`li su`wret, kompozitsiyag`a tiyisli bolg`an a`debiyatlar menen tanisip bariladi, oqiwshilarinin` do`retiwshilik jumislari ko`zden o`tkeriledi.

Izertlew na`tiyjelerinin` ilimiy ta`repinen jan`aliq da`rejesi: izertlew jumislari su`wret sabag`i o`tiliw protsessinde oqiwshilardin` teoriyalıq bilimin arttiriw, olardin` o`z tuwg`an jerine degen su`yispenshiliginin` artqanlig`i sezildi.

Izertlew jumisinin` a`meliy a`hmiyeti ha`m en jaydiriliwi: Su`wret sabag`ında oqiwshilarinin` teoriyalıq bilimi praktikalıq jumislarında o`z sa`wlesin tapti ha`m bul jumislar talqılanip, u`yrenildi na`tiyjede oqiwshilardin` praktikalıq islew ko`nlikpeleri rawajlandi.

Jumis du`zilisi ha`m qurami: Kirisiw, III bap, juwmaqlaw ha`m paydalanilg`an a`debiyatlar dizimi, ren`li illyustratsiyalardan iborat.

Orinlang`an jumistin` tiykarg`i na`tiyjeleri: Aling`an na`tiyjeler ha`m usinislar su`wretlew o`ner oqitiwshilari, oqiwshilari ha`m barlıq su`wretshilik menen shug`illaniwg`a qizigiwshilar ushin qollanba sipatında paydalanıw mu`mkin ekenligin aytıp o`tiwimiz tiyis.

Juwmaq ha`m usinislardin` qisqasha uliwmalastirilg`an sipatlamasi: Juwmaqlap aytqanda, bakalavr jumısında keltirilgen pikirler ha`m usinislar milliy natyurmort du`ziwdegi tiykarg`ı bilimler, nızamlılıqlar, za`ru`r qag`ıydalar ja`ne natyurmort haqqında teoriyalıq bilimler, su`wretlew o`neri rawajlanıwı tariyxında xudojnikler jaratqan natyurmort kartinalar menen tanısıw ha`m basqa da mag`lıwmatlar arqalı mektep oqıwshılarına natyurmort janrı, olardı ren`ler menen tanıstırıw ha`m ren` ko`nikpelerin rawajlandırıwda, su`wretlew o`neri sabaqların alıp barıw ha`m oqıwshılarg`a ulıwma estetikalıq ta`lim beriw, respublikamızdın` en` belsendi ha`m ma`deniy bilimli jaslarđı ta`rbiyalaw islerinde ken` tu`rde qollanıladı.

I-BAP. NATYURMORT JANRI HAQQINDA TU`SINIK

En` da`slep usi bag`dardag`i tu`siriklerge itibar beriwimiz kerek.

Natyurmort so`zi-frantsuz tilinen bizin` tilimizge awdarg`animizda «Jansiz ta`biyat» degen ma`nisti an`latadi. Bul janrdin` sheberleri miywelerdi, gu`llerdi, paliz o`nimlerin, ha`r qiyli ko`rinislerdegi buyumlardi su`wretlep ko`rsetedi. Bul janr XVII-a`sirde Gollandiya ha`m Ispaniyada payda boldi. Ol waqitqa deyin natyurmort kartinanin` bir bo`legi yamasa bir element esabinda keldi. Misali: Venetsiya su`wretshilerinin` shig`armalarinan bull ko`rinislerdi ko`riwge boladi. Ma`deniyat tariyxinda eki tu`rli natyurmort ko`riledi. Natyurmort do`retiwidin` birewlerinde zatlar o`zleri haqqinda emes, al olardin` iyesi tuwrali so`z etedi. Basqa so`z benen aytqanda adamlarg`a minezleme beredi. Kartinama adamnin` o`zi su`wretlenbese de, sol adamnin` jaqin jerde bar ekenligi, ha`zir qaytip keletug`inday bolip seziledi. Zatlardin` du`ziliwi kompozitsiyasi sonday ta`biyg`iy etip du`zilgen, turmistag`i ko`rinishi ko`zge taslanadi. Bunday tariyxiy obraz beretug`in klassikaliq ko`rinisler Gollandiyaliq su`wretshilerdin` natyurmortlarinda jiyi gezlesedi (XVII-a`sir). Al, natyurmorttin` basqa tu`rinde zatlar ko`binese qandayda bir bahali du`n`ya retinde su`wretlenedi. Bunda olar o`zlerinin` ko`lemi, tu`rtu`sleri, materiallig`in ko`rsetedi ha`m ayriqsha suliwlig`i menen o`zine tartadi. Natyurmorttin` bull tu`ri XVII-a`cirdegi jaratilg`an ha`m sol da`wirden berman kiyatirg`an klassikaliq kartinalarda, a`sirese Ispaniyali su`wretshi Syurbaran do`retpelerinde ko`birek ushirasadi. Gollandiyalilar ha`r qiyli zatlar sa`wlelengen kartinalardi «Tinish o`mir» dep atag`an. Bizin` pikirimizshe bul aniqlama tuwri keledi. Sebebi shig`armalardin` mazmuni ha`m ma`ninin poetikaliq xarakterin a`dewir bay da`rjede jiynaqli etip beredi. Kartinadag`i suliw gezlemeler, gu`ller, idislar, adamlar tinish o`mirde jasap atirg`ang`a usaydi. Basqa janrlar siyaqli natyurmort tematikaliq bolipta orinlanadi. Ayirim natyurmort adamnin` qatnasin, ren`lik sheshimine,

zatlardin`, buyimlardin` bir-birine qatlarin, olardin` ko`rinisleri, ko`lemleri, materiallig`i, ren`lerinin` aniqlig`i, refleks, perspektivaliq ko`rinisleri ha`m basqada qatnas-sheshimlerine baylanisli ha`r qiyli sezimlerde payda etedi. Usi buyimlarga`a ha`m olardin` jaylastiriliwina jag`daylarina karap do`retpeleрге ha`r qiyli temalar qoyiwg`a boladi. Misali : «Anna jer jemisleri», «Ba`ha`r gu`lleri», «Gu`zgi japiraqlar», «Gu`z sawg`alari», «Ta`biyat inamlari»E, «Tan`g`i natyurmort», «Nan o`nimleri» ha`m tag`i basqalar.

Kartinalarga`a bunday atamalardin` qoyiliwi onin` mazmunina, maqsetine, ko`rinisine, jag`dayina qaray belgilenedi. Al, ayirim jag`daylarda usi buyimlavr diziminde qaysidir birewi «bas qaharman» rolin atqariwi mu`mkin. Usi ko`rinis, yag`niy belgili bir buyim kartinanin` tiykarg`i mazmunin belgilep turadi ha`m usi qa`lpte tamashago`ydin` tiykarg`i itibarivn o`zine tartadi. Misali, «Qizil qumanli natyurmort», «Ju`zimli natyurmort» yaki «Anam japqan nanlar», «Anarli natyurmort», «Samovarli natyurmort», «Ko`rpeshe menen natyurmort» ha`m t.b. lar. Natyurmort kartniasi menen ha`r bir avtor o`zinin` pikirleri, tu`sinikleri, ta`sirlerin ko`rsete aladi. Bul jerde xudojnik buyimlarga`a o`zinin` jeke qatnasin ren`ler arqali «tu`sindiriw» mu`mkinshiligine iye. Kartinanin` en` birinshi tamashago`yi bul so`zsiz avtordin` o`zi, sonin` ushinda ol o`zinin` jaratip atirg`an kartinasina o`zi baha bere aladi. Kartinadag`i uliwmalig`i ko`rinisi onin` toliq mazmunina aylanadi, ol avtor bolsa o`zinin` diqqatin tartqan buyimg`a tamashago`ydin` itibarin tartiwg`a ha`reket etedi. Solay etip, tamashago`yler kartinani avtordin` usinip atirg`an bag`iti boyinsha tamasha ete aladi. Avtordin` usi mazmung`a bolg`an qatnasi, pikirlew bag`dari da tamashago`y ta`repinen qabil etiledi. Bul bir shertilip atirg`an so`zdin` ta`sir etiwini onin` atqariliwi menen baylanisli bolg`an jag`daydi esletedi [6; 28- 30].

Sunday-aq, natyurmort arqali sol da`wirdi, jag`daydi keypiyatlaridi ko`z aldimizg`a keltiriwge boladi. Bul jerde bir temag`a baylanisli bolg`an buyimlar du`ziledi. Misali: zergerlik buyimlarinan du`zilgen natyurmort. Bul

natyurmotqa ha`r qiyli tag`inshaqlar ha`m gezlemeler kiredi. Ayrim jag`daylarda zergerdin` islew jobalari, a`sbaplari da qosa su`wretleniwi mu`mkin. Usi jag`day ka`sipti ko`rsetiwshi natyurmort toparina o`tkiziwimizge jol ashadi. Bug`an misal retinde N.Qoblanovtin` «Ag`ash ustaxasinda» («Baltali natyurmort») degen kartinasin ko`rip shig`amiz. Bu`tin platnoda ko`rsetilgen natyurmort, ha`r qiyli buyimlar, ag`ashtan islenip atirg`an, ele pitpey turg`an yamasa tayar bolg`an ag`ash buyimlar, shashilip jatirg`an ag`ash qiyqimlari, ramalar ha`m tag`i basqa da zatlar bull jerde adamnin` bar ekenligin (yag`niy onin` jaqin jerde ekenliginen) derek beredi. Burin aytip o`tkenimizdey, natyurpmort basqa janr menen qosa su`wretleniwi mu`mkin. Bunday kespe janrli kratinalar tiykuarinan turmisti su`wretlewshi (bitovoy janr) ayirim jag`daylarda portret janrinda da boladi.

Misali, belgili xudojniklerden biri G.Abduraxmanova do`retken «Farida portreti» do`retpesin ko`rip shiqsaq boladi. Kartinada qolina zergerlik buyimi bolg`an qaraqalpaq hayal-qizlari tag`inshag`i «Haykeldi» uslap turg`an jas hayal su`wretlengen. Onin` arqa foninda diywalg`a ildirilgen bir qatar milliy qaraqalpaq tag`inshaqlarin ko`riwge boladi. Yag`niy bull hayal qaraqalpaq ma`mleketlik ko`rkem-o`ner muzeyinde xizmet etip atirg`ani xaqqinda mag`liwmat beredi. Da`l usi jag`day G.Abduraxmanovanin` «Zergerlik du`ka`ni aldinda» dep atalg`an kartinada da ko`zge taslanadi. Polotnoda zergerlik du`ka`ni aldinda turg`an qaraqalpaq milliy kiyimleri menen kiyingen jas kelinshek zergerlik buyimlarin tamashalap turg`an ko`riniste su`wretlengen. Onin` a`tirapinda aldina zerger ta`repien satiw ushin ha`m ko`riw ushin dizip jayip qoyilg`an ha`ykel, a`rebek, tumar, tu`ymeler, shartu`ymeler ol, shep ha`m on` ta`replerinde asilip turg`an sirg`alar, halqapli sirg`alar, o`n`irshe ha`m o`n`irmonshaqlar haqiqiy tu`rinde su`wretlengen. Kartinani tamalashap turg`an adam o`zi sezbezen halda tag`inshaqlardi diqqat penen ko`re baslaydi ha`mde usi suliw tag`inshaqlar ortasina jaylastirilg`an kelinshekti de en` suliw bezek sipatinda

ko`re aladi. Bull su`wretshi ta`repien payda etilgen sezimdi kompozitsiyaliq sheshim arqali ja`ne ren`ler u`ylesimligi, buyimlardi shinliq penen su`wretlew arqali a`melge asirg`an.

Natyurmortin` tariyxiyig`i tuwrali aytiwimiz sha`rt. Sebebi, a`yne zatlar bolip o`tken waqiyalardi, o`tken da`wirlerdi tariyxiy ta`repten u`yreniwimizde u`lken orin tutadi. Sonin` ushinda arxeologiya tarawinda ha`r qiyli tabilmalar, buyimlar, olardin` ko`rinisleri, islew usillari, qollaniwi, ren`leri, formalrinap u`lken a`hmiyet beriw mu`mkin. Usi buyimlar arqali esteliklerdin` payda boliwi, rawajlaniwi da`wirin aniqlawg`a boladi. Ha`r da`wirde o`z aldina talaplarg`a say buyimlar islenedi. Bul buyimlardin` qollaniliwi, islew jag`day ha`m texnikasi, material ha`m bezekleri arqali zatlarin` qashan ha`m qaysi da`wirge tiyisli ekenligi belgilenedi. Zatlardin` materiallari, islew usili, paydalaniw maqseti, ko`rinisleri, ha`r da`wirde ha`r tu`rli bolg`anlig`i sebepli xudojniklerdin` kartinalari da tu`rli da`wirdi ko`rsetedi.

Ko`plegen su`wretshiler natyurmort du`zip ayirim usinday jag`daylarg`a itibar beredi. Zatlardi bir-birine baylanistirip su`wretlewge ha`reket etedi.

Dekorativ natyurmortlar XX a`sirdin` baslarinan, anig`irag`i 1920-1930 jillardan berli belgili. Keyingi waqitlarda ken` taralg`an ko`rgizbe, jurnallar ha`m al`bomlarda usi ko`rinistegi natyurmort do`retpelerdi jiyi ushiratiwg`a boladi. Ko`plegen Batis Evropa, Rossiya, O`zbekstan ja`ne Qaraqalpaqstan su`wretshileri arasinda dekorativ ko`rinistegi natyurmort jaratip atirg`an su`wretshiler do`retpeleri o`zgeshe orin tutadi. Dekorativ natyurmortlar ha`r qiyli jag`daydag`i, ko`rinistegi, toplamdag`i zatlar ha`m buyimlardin` o`zgeshe, yag`niy jarqin ren`ler menen, formalarin ayriqsha ko`rsetiw, kontur siziqlardi qollaniw, o`zgeshe ren`ler gammasinda su`wretlew kibi usillarda ko`rsetiledi. Belgili su`wretshiler-Madil`yani, Pol`Sezian, Vinsent Van Gog, N.kustodiev, I.Malikov, N.Korovin, K.Malevich,

N.Kuprin, U.Tansikbaev, A.Shpade, G.Abduraxamanoʻva, S.Baybosinov haʻm tagʻi basqa koʻplep suʻwretshiler oʻz doʻretiwshilik oʻmiri daʻwirinde haʻr qiyli tematikada, tuʻrli koʻrinistegi haʻm mazmundagʻi dekorativ natyurmortlaʻr doʻretken. Misali: Polʻ Sezani doʻretken «Almalar», N.Kustodievtinʻ «Shay ishiw» haʻm «Nanlar», N.Mashkovtinʻ «Nan oʻnimleri», N.Kuprinninʻ «Aq shaynek haʻm koʻk shiysheli natyurmort», A.Shpadeninʻ «Aq basqur fonindagʻi natyurmort», E.Joldastovtinʻ «Qumanlar» haʻm tagʻi basqa natyurmort doʻretpeleri joqarida atap oʻtilgen belgileri menen dekorativ koʻriniske iye bolip, haʻr qiyli taʻsirlerde tamashagoʻylerdinʻ diqqat-itibarin oʻzine tarta aladi.

Jaʻne bir natyurmort tuʻrlerininʻ biri –bul filosofiyaliq pikirlerdi payda etiwshi natyurmortlardi da atap oʻtsek boladi. Bunday koʻrinistegi natyurmortlar koʻbinshe tematikaliq kartinalarda, olardinʻ sezimtalligʻin asiriw, bolip atirgʻan waqiyandinʻ tamashagoʻylerge ayriqsha taʻsir etiwshi kuʻshin koʻbeytiw ushin qollaniladi. Bunday natyurmortlar haʻm qiyli koʻrinis, sezimler, kuʻshler jagʻdaylardi koʻrsetiwshi koʻrinisler, usi jagʻdaylardi timsallar haʻr kiyli anʻlatiwshi buyimlardan ibarat boladi. Misali: janip turgʻan shamlar, Orta aʻsirlerde belgili bolgʻan qural-jaraq, sawit-saymanlar, beti ashilip turgʻan kitap, adamninʻ bas suʻyegi, saat qusagʻan buyimlar filosofiyaliq oylaniw, timsal magʻanalarin beredi. Misal retinde Oyaniw daʻwirinde jasagʻan haʻm doʻretken Titsian jaratqan «Taʻwbege kelgen Mariya-Magdalena» dep atalgʻan belgili kartinasin alip qaraytugʻin bolsaq, polotnoda shashlari iynine toʻgilip turgʻan, koʻzlerinen jas agʻip aspangʻa qarap taʻwbege kelip turgʻan jas hayaldi suʻwretin koʻremiz. Oninʻ bet-aʻlpeti, puʻtin tulgʻasi haʻm otirgʻan jagʻdayi oninʻ ishki tolgʻanislar, terenʻ qaygiriw qusagʻan sezimlerde ekenin koʻrsetip atir. Oninʻ aldinda bolsa betleri ashilgʻan diniy kitap, janip turgʻan sham haʻm adamninʻ bas suʻyegi shuqur magʻanagʻa iye bolgʻan filosofiyaliq tuʻsiniklerdi payda etedi. Sebebi, uliwma bagʻdardagʻi filosofiyaliq tuʻsiniklerdegi timsallar bull-adamninʻ bas

su'yegi-adamzattin` o`limish ekeni, janip turg`an sham- adam o`mirinin` tawsiliwi, waqitshalig`i (adam o`miri bir shamnin` janip-o`shiw, yag`niy ha`r bir baslamanin` aqiri bar ekenligi), al, ashiq turg`an kitap bolsa, insannin` ha`r bir ha`reketi, islegen isleri, jaqsi-jaman ha`reketi, oy-pikirlerinin` esap-sanag`i bar ekenligin bildiriwshi timsallar esaplanadi.

Sonin` menen bir qatarda, ko`plegen xaliqlar arasinda belgili bir tu`siniklerdi payda etiwshi jag`daylar- ren`lerdin` filosofiyaliq ta`sirli ko`rinisleri bolip tabiladi. Ren`ler filosofiyasinda bul tu`rli tu`siniklerdi keltirip turiwshi timsallar bolip, bul jerde tu`rli ren`ler ha`r qiyli timsallarda tu`siniledi. Misali- aq ren`-pa`klik, danaliq, qayirqomliq, miyirmanliq, jaqsiliq timsali bolatug`in bolsa, og`an qarama-qarsi tu`rde qara ren` ha`m tu`sler –zalimliq, jawizliq, jamanliq, qullasi qaran`g`iliq timsali retinde qollaniladi. Yag`niy, bul jerdegi xaliqliq tu`sinikler bolip xizmet qiliwshi jaqsiliq ha`m jamanliq, miyirmanliq ha`m zulimliq, danaliq ha`m aqilsizliq, jawizliq qusag`an qarama-qarsiliqlar, birn biri biykarlawshi ku`shlerdin` gu`resin ko`rsetedi. Xaliqliq tu`siniklerde aq ren`-jaqtiliq, qara ren`-qaran`g`iliq timsali bolip tabiladi.

Tag`i da qizil ren` -o`mir, jen`is, jaqsiliq, ku`sh-jiger, suliwliq, quwanish ha`m basqa da jilliliq, jaqtiliq, yag`niy quyash energiyasin keltirip shig`aratug`in ko`rinislerdin` timsali retinde tu`sinik beredi. Bulardin` ba`ri ren`ler filosofiyasin payda etedi.

Solay etip natyurmort janrina tiyisli kartinalardi elede ko`plegen shaqaplarg`a bolip, mayda ko`rinisleri ha`m ma`nislerin esapqa aliw, yag`niy analitik da`rejede maydalap ko`riw shig`iwg`a, sonin` menen birge olardi bir-biri menen salistirmali tu`rde analiz ju`rgiziwge de boladi.

Sunday-aq, joqarida aytilip o`tilgen kartinalardi tek bir ta`repten talqilawg`a da bolmaydi. O`ytkeni, bir kartina misalinda bir neshe natyurmort tuwrali ha`r qiyli tu`rlerin tu`sindiriwge boladi. Misali: tariyxiy, milliy lirikaliq, sezimtalliq barlig`i bir waqitta tu`siniliwi mu`mkin.

Kartinag`a qarap turip waqitti geografiyaliq aymaqtı, milliylikti, u`rip-a`detlerdi de biliwge boladi. Su`wretlenip atirg`an buyimlardın` ko`rinisin usillar haqqında ko`p na`rselerdi so`ylep beredi. Natyurmort arqali ha`r qiyli mag`liwmatlardı biliwge boladi. Jeke natyurmorttin` milliyligine itibar qilatuğ`in bolsaq qaraqadpaq milliy natyurmort shig`armalarına itibar qaratamız.

Qaraqalpaqstanda su`wretlew o`neri ishinde «Milliy» natyurmort janrina ko`birek diqqat awdarilg`an ha`m su`wretshiler arasında ken` tarqalg`an. Uliwma usi u`lke sheberlerinin` barliq ko`rkem o`ner tartiwlarinin` do`retpeleri milliylik, u`rip-a`detler, da`stu`rler menen tig`iz baylanisli bolip qa`liplesken. Usınday mazmundag`i natyurmortlar jergilikli su`wretshiler Qidirbay Saipov, Jolibay Izentaev, Bazarbay Serekeev, Erkin Joldasov, Jetker Aytimbetov, Al`vina Shpade, Marat Qudaybergenov, Sarsen Baybosinov, Galliya Abduraxmanova, Berdibay Tajimuratov, Aman Matchanov, Isxok Muhitov, Islam Alibekov ha`m tag`i da ko`plegen sheber su`wretshilerdin` jumislarında ko`rsek boladi.

Qidirbay Saipovtin` do`retpelerinde qanday da bir o`zgeshe sezimtalliqti, tinishliqti ko`rsetse, Al`vina Shpade do`retken natyurmortlar ko`binshe dekorativ natyurmort usilında usinilg`an. Ha`r bir su`wretshinin` ko`riw, qabil etiw, ko`rsetip beriw uqibi, sonday-aq o`zine ta`n bolg`an ren`ler beriw, jaqtılıq-saya qatnaslari, kompozitsiya sheshimleri o`zgeshe boladi. Sonin` ushında ha`r bir su`wretshinin` shig`arması qaytalanbaydi. Qaraqalpaq natyurmort islew sheberlerinin` do`retken jumislarinin` ayirimlarin ko`zlep shiqsaq boladi.

Misali : Jolibay Izentaev-Qaraqalpaq su`wretlew o`neri sheberlerinin` biri bolip esaplanadi. Onin` ko`plegen kartinalari o`zgeshe ko`riniske iye bolip, ko`plegen su`wretlew o`neri izertlewshilerinin` baqlawinsha onin` do`retken kartinalari Frantsuz impressionizm (XIX a`sirdin` ekinshi yarimi, 60- jillardan baslap rawajlang`an) ag`imi belgileri

sheberleri, a`sirese Pol` Gogen, Vinset Van Gog, Klod Sezann, Pol` Mone, sonday-aq o`zbek ko`rkem o`nerinde belgili bolg`an Ural Tansiqbaev usillariga qizig`ip do`retken. Ol o`zinin` kartinalarida usi atlari atalg`an sheberlerdin` islew texnikalariga tiykarlanip islengen usillardi paydalang`an. Onin` kartinalar do`retiwidagi en` basli ku`sh Qaraqalpaqstan ta`biyatinin` ashiq ren`leri (konstrast) toyg`inliqlari arqali millits toqiwshiliq bezewleridagi ren`ler ha`m ha`r qiyli miywelerdagi ren`lerdin` u`ylesimligi bolip tabiladi. Su`wretshinin` do`retpelerinde ren` ha`m jaqtiliq a`hmiyetli orin tutadi. Su`wretshinin` do`retken natyurmortlarida ishki dinamizm ha`m u`ylesimlilik (garmoniyaliq) sezimlari ko`rsetilgen. Onin` 1970-1980 jillarda do`retken natyurmortlari misal bola aladi. « Anarli natyurmort» kartinasida su`wretshinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerge iye islew usillarin ko`riwimizge boladi. Bul kartina 1976-jili do`retilgen bolip, bunda onsha uzaq bolmag`an bosliqta, bir-birine jaqin, artqi plang`a (arqa foni esabinda) nag`islanip islengen, kestelengen ornamentler menen toltirilg`an ha`m milliy ruwxta, o`zgeshe sezimler arqali islengen.

Xudojniktin` ruhiy du`n`yasinin` ko`terin`kiligi yaki onin` turmistag`i ha`diyselerga bolg`an ayriqsha qatnaslari onin` do`retpelerinde ayqin ko`zge taslanadi. Usunday ko`lemdegi kartinalarda avtordin` keypiyatini, natyurmort du`zilisindegi jag`daylar arqali ko`rsetip beriwi onin` sheberligi menen beriledi. J.Izentaevtin` o`zine say jag`dayi, ishki oy-sezimlari onin` do`retken natyurmortlarida da`rha`l ko`zge taslanadi. Onin` kartinalarindag`i jarqinliq, ren`lerdin` o`zgeshe ko`rinisleri xudojniktin` quyash nurlarin su`wretlewge ha`reket etkenligin ko`rsetedi. Yag`niy, basqasha etip aytqanda, du`n`yanin` go`zzallig`in o`zinin` kewlindegi oylari, sezimlari menen ren`lerge salip ko`rsetiwge umtilg`anin ko`rsetedi.

Jolibay Izentaevtin` natyurmortlari o`z aldina ayriqsha du`n`yani ko`rsetedi. Buyimlardin` ko`lemleri, ren`leri, natyurmort du`zilisindegi o`zine

say bolg`an jag`daylar xudojniktin` talg`ami, sezimtallig`i, keypiyati haqqinda mag`liwmat beredi.

Keyingi 1980-jillarda natyurmortlar ko`binshe zatlardi aniq ko`rsetiw menen birge ruwxiy ko`terinkilik qosa seziledi. Miyweler ha`m paliz o`nimlerin su`wretley otirip, J.Izentaev bay xaliq qol o`nerinin` u`lgilerinen ken`nen qollang`an. «Qumanli natyurmort» (1982 jili do`retilgen) do`retpesin de aniq ta`biyg`iy tu`rde jaratilg`an.

Natyurmorttin` jaylastiriliwi ha`m ko`lemlerinin` bir-birine qatnaslari, ren`leri ha`m fakturalarinin` u`ylesimliliqi jaqsilap jaylastirilg`an. Bul polotnolar arqali ruwxiy tosquinlaniw ha`m quwanishli saltanatliliq atmosferasi payda boladi.

Milliy natyurmort yaki natyurmort du`ziwdegi milliylikti karap shig`atug`in bolsaq belgili su`wretshi Bazarbay Serekeevtin` jumislarina ayriqsha itibar beriliwi kerek. O`ytkeni, bull sheber su`wretshi sha`rtli tu`rde xaliqliq sheber degen ataqqa ilayiq. Onin` belgili kartinalari No`kis ma`mleketlik I.V.Savitskiy atindag`i ko`rkem-o`ner muzeyinde saqlanip atir. Ol do`retken natyurmortlar o`zlerinin` ren`leri, paydalanilg`an yag`niy su`wretlenip atirg`an zatlar ha`m buyimlar ko`rinisleri, natyurmorttin` du`ziliwi, islew usillari menen ayriqsha orindi tutadi. Su`wretshinin` jaqsi ko`rgen ren`leri bull-toyg`in qizil, sarg`ish-qizil, toyg`in jasil ha`m sari ren`ler esaplanadi. Bul, itibar qilg`an bolsan`iz quwanish, o`mir, baxt, gu`lleniw ren`leri bolip, ol do`retken kartinalar rasiyan da quwanish, su`yispenshilik, go`zzalliq qusag`an sezimlerdi payda etetug`ini aniq. B.Serekeev do`retken natyurmortlar, misali : «Su`tli natyurmort» «Almali natyurmort», «Ba`ha`r gu`lleri» ha`m tag`i basqa ko`plegen natyurmort do`retpeleri usi janr boyinsha o`z bilimlari ha`m ta`jiriybelerin ku`sheytiwdi qa`lewshi jas su`wretshiler ushin ju`da` bay ha`m paydali mektep bolip tabiladi. Sebebi B.Serekeev o`zinin` jumislarinda su`wretshiler biliwi kerek bolg`an derlik barliq talap ha`m bilimlerge tayana otirip islengen jag`daylardi ushiratiwg`a boladi.

Su`wretshi o`zinin` jumislarin o`zine ta`n bolg`an milliy maqtanish, tinishliq ko`rinishlerdi ishki dinamik sezimler menen qosa o`zgeshe kolorite su`wretley alg`an : Ol o`zinshe ta`biyat qubilislari menen adamzat arasindag`i qarim-qatnaslardı ju`da` jaqsi tu`singen ha`m o`zinin` kartinalari arqali ko`rsete alg`an.

B.Serekeevtin` ba`rshe kartinalari, sonin` ishinde natyurmort janrında jaratqan jumislari o`zinin` o`zgeshe ko`rinishleri, timsallig`i, a`piwayilig`i ha`m en` baslisi milliyliğı menen ko`zge taslanadi. Bul jerde xudojnik o`zinin` xaliqliq tu`siniklerin, du`n`yag`a ha`m ko`z qarasın usınday ko`rinishler ha`m ren`ler arqali ko`rsetken.

«Su`tli natyurmort» kartinasında milliy toqilg`an gilemsheler, aqbuskurlar menen bezelgen qara u`y keregelerin arqa fon sipatında qollang`an halda edenge to`selgen quraq ko`rpeshe qasında quraq dasturxan u`stinde ag`ash kersen tabaq ishinde toli appaq su`t, su`tke u`lken ag`ash sho`mish saling`an ha`m sapal keselerge quyilg`an. Su`wretlenip atirg`an buyimlar ren`leri, ko`lemlik ko`rinishleri ha`m materiallig`i jaqsi ko`rsetilgen. Su`wretshi kartinadag`i ha`r bir buyimdi o`zgeshe su`yispenshilik ha`m ha`wes penen su`wretlewge tirisqan. Su`wretshinin` o`zi tan`lap alg`an temasi ha`m su`wretlenip atirg`an ob`ektlerge bolg`an o`zinin` qatnasi, onin` jumis islew da`wirindegi ishki oy-sezimleri, keypiyatlari, aldina qoyg`an maqsetleri-bulardin` b`a`ri su`wretleri, do`retpeleri arqali tamashago`yge jetip keledi. Solay eken, su`wretshiler do`retken ha`r bir kartinalar o`zine ta`n mag`liwmat beriwshi ku`shke iye.

Bazarbay Serekeevtin` ha`r bir do`retken shig`armasi milliylik suwg`arilgan. Serekeev o`z jumislarında xaliqliq xarakterge iye bolg`ani ushin ko`pshilikke tanis sheber su`wretshi. Onin` su`wretleri milliy ren` u`ylesimligi tan`lag`an temasi, mazmuni ha`m islew usillari o`zine say bolip, basqa su`wretshilerden ajiralip turadi. Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq milliy miyraslarin saqlaw, olardi kartinalarda sa`wlelendiriw u`lken a`xmiyetke iye.

Sonin` ushinda kartinalar do`retiliw da`wirinen baslap ko`rgizbelerge qoyilatug`in waqitqa shekem o`z do`retiwshisinin` sezimlari, onin` qayg`i-ha`reketleri, keypiyatlari, quwanish ha`m ra`ha`tleniw qusag`an sezimlari menen de toliqtiriladi. Ko`rgizbe zallarinda, muzey ekspozitsiyalarinda ko`plegen natyurmort do`retpelerin tamashalap ju`rip mine usi na`rselerdi biliwge ha`m seziwge boladi. Sebebi, natyurmort jaratiw o`li du`n`yag`a «Jan beriw», «Tiriltiriw», onin` menen qarim-qatnasta boliw» demekdur. Ko`plegen ko`rgizbe ko`riwshiler mine usig`an itibar beredi. Kartinalar o`zlerinin` avtori ha`m temasi haqqinda ko`p mag`liwmat bere aladi. Natyurmort janri haqqinda tu`siniklerge toqtalip o`te turip, sha`rtli tu`rde onin` tu`rleri menen tanisip o`tiw kerek. Natyurmort do`retpelerinin` o`zgeshelikleri de usilarg`a baylanisli ekenin este saqlaw kerek.

Natyurmort janrinin` o`zgeshelikleri baqlaw, u`yreniw ushin tiykarinan usi janrda jaratilg`an jumislardi jaqinnan u`yreniw, onin` abzalliq-larin, o`zine saylig`in baqlaw u`lken a`hmiyetke iye. Usi bag`darda jumis islew barisinda ta`jiriybede ko`p jumislar alip bariw menen bir qatarda natyurmort janrinin` rawajlaniwi, onin` tu`rleri, islew usillari, sonday-aq, ha`r bir avtordin` tan`lap alg`an kolorit ko`rinishlerin de u`yrenip bariw bir qatar abzalliq-larg`a iye. Ha`r qanday sheber jumis islew barisinda ha`r qiyli mashqalalarg`a, tosquinliqlarg`a, jan`a jag`daylarga`a duslasiwi mu`mkin, biraqta ha`r ta`repleme mag`liwmatlarga`a iye bolg`an bilimli qa`niygeler bunday jag`daylarda o`z bilimi ha`m ta`jiriybesine arqa su`yeydi. Bul ha`reket natyurmort islew barisinda da ju`z beriw ta`biyg`iy jag`day, o`ytkeni bunda ha`r bir atqariwshidan jeke tu`rde usi jumisqa bolg`an qizig`iwshilig`i, umtiliwi, iske tayarlig`i talap etiledi.

II-BAP. JILLI RENLERGE ÍYE BOLGAN BUYIMLARAN NATYURMORT JUMISIN ISLEWDEGI AYIRIM QAG'YDALAR

Su`wretlew o`nerinin` basqa janrlari menen bir qatarda natyurmort janrinin` da o`z aldina islew qag`iydalari bar. Natyurmort janrinda jaratilg`an tu`rli mazmundag`i kartinalar ko`rinisi jag`inan bir-birine uqsas yaki usi janrda miynet etip atirg`an ha`r bir xudodnik belgili nizam ha`m qag`iydalarg`a boysina otirip belgili kompozitsiya isley aladi. Bul qag`iydalardi bilmesten turip yaki oni toliq tu`sinbey, men`germey turip duris bag`dardag`i ko`rinis islewdin` mu`mkinshiligi joq. Bul ta`biyattag`i nizamlar menen tig`iz baylanisli, o`ytkeni ko`binshe natyurmort dizimine ta`biyat o`nimleri kirgiziledi. Sonday-aq, jaqtiliq –saya, proporsiya, perspektivaliq qisqariwlar qusag`anlar, yag`niy ta`biyat qag`iydalari a`tirapti toliq baqlaw, qabil etiwdi talap etedi.

Qag`iydalardi buziw yaki og`an boysinbastan birer jag`daydi su`wretlew qiyin. A`lbette, su`wretlew o`nerinde bar bolg`an ha`r qiyli ko`rkem stil` ha`m ag`imlar, dekorativlilik bag`darinda jaratilg`an kartinalar bir qarag`anda ma`zi, a`ytewir-a`ytewir islengenge uqsawi mu`mkin. Biraq ha`r tu`rli da`wirlerde, tu`rli ellerde jumis islegen ha`r qiyli xudojnikler sha`rtli tu`rde natyurmort isleq qag`iydalarin ju`da` jaqsi bilgen. Al, olar o`zlerinin` jumislarin sanali tu`rde dekorativ ko`rinislerde jaratqan.

Natyurmort janrinda su`wretler islew boyinsha bir katar qag`iydalar ha`m nizamliliqlardi ko`rip shig`iw kerek boladi. En` da`slep sha`rtli tu`rde jivopis` haqqinda tu`sinikke iye boliw kerek.

Jivopis` texnikasi bir qatar bilimlerdi talap etedi. Jivopis` termininin` ma`nisin shininda da ayriqsha bilim tarmag`in o`z ishine qamtiydi, buni u`yreniwde, jivopis`ti islewde onin` materialliqqa iye ekenligin esapqa alamiz. Su`wretshinin` jivopis` texnikasin bilgenlikten tek g`ana uzaq waqitta jetetug`in etip sog`ip qoymastan, ja`ne de su`wretshi ko`z qarasinan onin`

jivopis` materiallarin ju`da` jaqsi qollawg`a mu`mkinshilik tuwdiradi. Texnika jivopisi, basqa ilimler siyaqli tu`rli ilimlerge su`yenedi. zamanago`y texnika jivopisi fizika, ximiya, kraska texnologiyasi, baylanistiriwshi zatlar ha`mde zamanago`y ilimler kuraminda boladi. A`yyemgi texnika jivopisi de o`zine say bilimlardi qollang`an, sol da`wirlerde ilim da`rejesi to`men bolgan yamasa uliwma joq bolg`an, anig`irag`i, ol baslang`ish da`wirde bolg`an, sonliqtan, ol da`wirde ha`m jivopis` quramindag`i aralaspalardi ta`jiriybeli izertlewden ibarat edi. Bul bilimler qa`niygeler arasinda toplandi, a`wladtan-a`wladqa o`tiw arqali qushli baza du`zdi, bull baza jivopisinin` usi o`tken da`wirinde biyik shin`g`a shigiwg`a mu`mkinshilik jaratti. O`tken a`sirlerde bize jetip kelgen estelik jivopis` materiallari aytarliqtay da`rejede joqaridag`ilardi tastiyoqlaydi. Monumentalliq jivopis`lerdin` texnikasi o`z da`wriinde qay da`rejede rawajlang`anin bu`gingi ku`nimizge shekem saqlanip kelgen A`yyemgi Egipet ha`m Pompey jivopis`leri, ha`mde orta a`sirler Oyaniw da`wirine shekemgi jivopis`ler arqali bilip alamiz. A`yyemgi stanokli jivopis`leri texnikasinin` rawajlang`anin Evropa galeriyalarindag`i ko`rgizbelerdi ko`riwge boladi. Jivopis` texnikasinin` orta a`sirlerdegi ha`m onnan keyingi da`wirlerdegi traktatlardag`i a`yyemgshi da`wirlerde de jivopis` traktatlardag`i a`yyemgi da`wirlerde de jivopis` materiallar menen sol da`wirdegi jivopis`lerdin` bar bolg`an jivopis`leri arqali tanisqan. Ko`p jag`daylarda olardin` ta`jiriybede ha`m izertlewlari teren` ha`m ju`da` duris bolg`ani ha`zirgi ilim juwmaqlarina tuwra keledi. XV a`sirde jasag`an su`wretshi Chennino Chennino belgili kraskani su`wretlew bag`ishlang`an traktatinda ju`da` qiziqli qara kraska haqqinda pikir bildiredi. Bul traktata bilay dep jazilg`an: «Eger sen oni bir jil isqilasan`, ol ja`ne de jaqsiraq ha`m qaralaw boladi : Bul eskeriwlerdin` ma`nisinin` tu`sindirmegen tek g`ana ha`zirgi ha`m son`g`i da`wirlerde payda bolmaqta. Ilimpazlar sonday juwmaqqa kelmekte, olardin` pikirinshe, barliq kraskalar, yag`niy boyawlar a`sirese, qara boyaw jin`ishke siziqqa iye boliw qollaniwlig`i jag`dayina

keledi ha`mde bul o`zine ta`n bolg`an sapalarin ko`rsetedi. Usig`an uqsas boyaw Qitay tushina uqsaydi, onin` da`rejesi ju`da` juqa boyaw usaqlari menen su`wretlenedi. so`z etilgennen Qitayliqlardin` bizin` burin-aq ta`jiriybesiz en` a`hmiyetli esaplang`an texnikaliq ma`selenin` sheshimin tapkanin aytpastan ketiwge bolmaydi, bul sheshimdi ha`zirgi ilimiy izertlewler tastiyoqlamaqta. Ja`ne bir itibarli ta`repi, mayli boyaw jivopisi Van Deyk da`wirinen baslap baylanistiriwshi zat sipatinda qollanilg`an, ol mayli efir ha`m aralaspalardan ibarat. Bull jaqsi paydalanilatug`in baylanistiriwshi zat ha`m buring`i mayli boyaw jivopisi o`zinin` jaqsi saqlaniliwi ha`m o`zinin` tazalig`i menen sipatlanadi. Ha`zirgi ilim usig`an uqsas baylanistiriwshi zattin` ha`r ta`repleme izertlewin alg`a su`rip, teoriyaliq jaqtan aniq maqsetke muwapiq keletug`inin ta`n aliwg`a ma`jbu`r boldi. Sonliqtanda keyingti waqitlari mayli boyawlardi tayarlawda usi printsipi tiykarinda a`melge asirilmaqta. Ha`zirginin` prototipi (sin`ari) esaplang`an orta a`sirlerdegi temperani da aytip o`tsek boladi. Solay etip, jeke uqiplitig`i ha`m ta`jiriybelerine su`yene otirip, o`tken da`wirlerdegi su`wretshiler jivopis`tin` obrazli texnikasin jaratiwg`a eristi, olardin` ko`pshilik printsipleri zamanago`y texnikag`a kirgiziledi. Biraq buring`i sheberlerdi jivopis` texnikalari tariyxqa kirdi, onin` pu`tinley qayta tiklengenligin aytpastan boladi. Bunin` ushin tek g`ana a`yyemgi materiallar ha`m olardin` paydalaniw usillarina qaytip qoymastan, ja`nede a`yyemgi jivopis`lerdin` saling`an sharayatlarindag`i da`wirlerge de qaytamiz, jivopis`shilar sho`lkeminin` korporativleri, tsexlar, gil`diyalar ha`m onin` ustavlari ha`m tag`i basqa da uliwma aytqanda, bizin` o`mirimizden usaqlap ketken barliq zatlardi qaytariw bolip esaplanadi. Ha`zirgi da`wirde rawajlang`an ko`rkem-o`ner tariyxina ko`z qaras aytarliqtay o`zgergenlikten o`zine ta`n jivopis` texnikasin tabiw ha`m islep shig`iw kerek ha`msde jivopis` o`z ishine jan`a materiallardi qamtiydi, ja`nede o`mirdin` o`zinde ju`da` ko`p o`zgerisler ju`z berdi [6; 37-39].

Jivopis` boyinsha a`hmiyetli jumislar XVIII- a`cirdin` aqirinda baslandi ha`m usi da`wirge kelip joq boliwg`a shamasqanda uzaq u`zilisten son` texnika jivopisine de diqqat awdarildi. Ha`zirgi da`wirde jivopis` texnikasin qayta islewde son`g`i ju`z jilliqta ku`shli o`sken ha`m rawajlang`an ilim o`z ishine alg`an, a`sirese, jivopis`ti jan`a boyaw materiallari menen orta a`sirlerdegi su`wretshilerdin` bolg`an jag`day ha`m sharayatlarin ju`da` o`zgartip jiberdi. Ha`zirgi su`wretshiler tawsilmaytug`in tayar materiallarga a`iye boladi. Boyaw baylanistiriwshi zatlar, lak ha`m usi qusag`an zatlar a`piwayilastirildi, sebebi ko`pshilik fabrikalar jivopis`ke kerekli bolg`an materiallardi islep shig`aradi.

Bir qatar ilimpazlar jivopis` texnikasinin` sirlarin tek g`ana teoriyalik jaqtan emes, al a`meliy jaqtanda sheshiwdi a`melge asirmaqta, bul boyinsha su`wretshilerdin` o`zleri de shug`illanbaqta. Solay etip, jivopis` texnikasi boyinsha ha`r tu`rli tillerde ko`ş a`debiyatlar jaratildi ha`m onda bo`lek shig`arma basqishpa-basqish periodli tu`rde basip shig`ildi. Ilim ha`m ko`rkem-o`ner qa`niygeleri birgelikte monumentalliq jivopis`tin` jan`a usillarin islep shiqti. Barliq su`wret mekteplerinde jivopis` texnikasin oqitiw, al arnawli texnikaliq mekteplerde jivopis` materiallarinin` texnologiyasin oqitiw alip barilmaqta. Uliwma alg`anda, ha`zirgi da`wirde bizlerdin` jivopis` texnikasina jetiskenimiz bolip esaplanadi. Jivopis` texnologiyasi ha`m texnikasi boyinsha son`g`i ju`z jilliqta islengen unamli xarakterlerde juwmaq jasaytug`in bolsaq, en` da`slep o`tken da`wir aralig`inda o`z atina iye bolg`an boyawlar ma`selesi boyinsha erisilgen u`lken jetiskenliklerdi ko`rip shig`iw kerek. Jivopis` bir qatar bahali boyaw tu`rine bayidi, tsink ha`m baritli belila, sari, qon`ir ha`m qizil kadmiy, oxra, alizarli kraplak, jasalma urtramarin, kobaltli ha`m xromli jasil boyawlar ha`m tag`i basqalar.

2.1. Ren`ler haqqında tu`sinik

Jivopis` boyınsha tu`sinikler tiykarinan boyawlar ha`m ren`lerdi u`yreniwden baslanadi. Ha`r qanday kartina (ha`tteki etyud shinig`iw ko`rinisi bolsa da) ren`ler, olardin` u`ylesimligi arqali tamashago`y ta`repinen qabil etiledi. Ren`lerdin` bir-biri baylanislari, qatnaslari, bir-birin toliqtirip turiwi kartinanin` koloritlik sheshimin payda etedi. Ren`lerdi u`yreniw ju`da` a`hmiyetli, sebebi ren`lerdi payda etiw, olardin` ren`lik qatnaslarin tu`siniw – bul u`lken ilimnin` bir bo`legi bolip tabiladi.

Ren`lerdi u`yreniw ushin ren`taniw ilimi tiykarlari menen tanisiw za`ru`r. Ta`biyatta belgili bolg`an ren`ler tiykarg`i ren`ler ja`ne quramali ren`ler bolip bo`linedi. Bunnan tisqari ren`ler gammalari, qarama-qarsi yag`niy kontrast ren`ler, bir-birine u`ylesimli bolg`an bir nyuansli ren`ler h.t.b. larg`a bo`linip u`yreniledi. Endi usi aytilg`anlardi anig`iraq da`rejede u`yreniw kerek.

Ta`biyattag`i ren`ler o`z qa`siyetlerine qaray eki tu`rge: axromatik ha`m xromatik yamasa ren`siz ha`m ren`li bolip bo`linedi.

Axromatik ren`lerge aq, sur ha`m qara ren`ler kiredi. Basqa ren`ler bolsa xromatik ren`lerdi quraydi. Olar o`z-ara aralastirilg`anda bolsa ja`ne bir qansha tu`sdegi ren`lerdi payda etedi. Birer bir xromatik ren`ge anig`iraq sur ren` qosilsa onin` suliwlig`i pa`seyip nursizlanadi. Bul jag`day ren`nin kem toyinganlig`inan derek beredi. Demek, ren`nin` toying`anlig`i yaki toyinmaganlig`i degende sur ren`ge salistirg`anda ren`lilik da`rejesi, tazalig`in tu`siniw kerek.

Ren` shen`beri ten` eki bo`lekke bo`linse, birinshi yariminda qizil, sari, sarg`ish ren`ler, siya ren` ha`m usig`an uqsas ren`ler tursa, al, ekinshi yariminda bolsa aspan ko`k, ko`k, ashiq ko`k, jasil ko`k ren`ler jaylasadi. Shen`berdin` birinshi yarimindag`ilar jilli ren`ler, ekinshi yarimindag`i bolsa suwiq ren`ler dep bo`lingen. Ren`lerdin` bunday ataliwina sebep-qizil, sari,

toyg`in sari janip turg`an otti, qizip turg`an temirdi, shoqti elesletedi, ol aspan ko`k, ko`k, jasil ren`ler muzlardi, suwdin` ren`lerin esletip turadi.

Bul eki spektr ren`leri u`steme-u`sti tu`sirilse, ren`ler bir-birine qosilip quramali ren` payda etedi. Misali: qizil ren` aspan ko`k, siya tu`rlerdegi ren`lermen enen aralastirilg`anda ju`da` suliw tu`stegi ashiq qizil, toq qizil, sap-sari ren`lerdi payda etedi. Bir-biri menen aq ren` beretug`in spektrli ren`ler qosimsha yaki toliqtiriwshi ren`ler dep ataladi. Sebebi, olar aq ren`di payda etkengeshkem bir-birin toliqtiradi. Bunday ren`lergesari, aspan ko`k, qizil, siya ren`, jasil ren`ler kiredi.

Boyawlardin` qosiliwi menen spektrliq ren`lerdin` qosiliwi arasinda pariqlar bar. U`sh tiykarg`i spektrlik ren`-qizil, jasil ha`m aspan ko`k aralastirilg`anda aq ren` payda boladi. Spektrdin` sari ha`m aspan ko`k ren`leri qosiliwi na`tiyjesinde aq ren` payda boladi. Biraq sari ha`m aspan ko`k boyawlari qosiliwinan bolsa qara ren` payda boladi.

Demek, eki ren`di optikalik aralastiriw na`tiyjesinde aq yaki og`an jaqin ashiq ku`lren` (sur) payda etetug`in ren`ler o`z-ara toliqtiriwshi (qosimsha) esaplanadi. Misali, toq qizil ha`m jasil, jasil-ko`k ha`m siya ren`, qizil, sari, aspan ko`k, sarg`ish jasil ha`m ashiq siya ren`ler o`z-ara toliqtiriwshilar bolip tabiladi.

Ku`ndelikli turmisimizda, turmisliq ta`jiriybe tiykarinda belgili bir buyim ha`m zatlardin` o`zine say ren`leri an`imizg`a sin`ip baradi (paxta-aq, sho`pler-jasil, aspan-ko`k, ten`iz-ko`k, ot-sari h.t.b.lar). Bul ren`ler buyim ha`m na`rselerdin` jeke ren`i bolip esaplanadi. Biraqta, buyim ha`m na`rselerdin` jeke (menschikli) ren`leri ha`r tu`rli jaqtiliq ta`sirinde o`z-ara o`zgeriwshi qa`siyetke iye. Qarama-qarsi ren`lerdin` ta`sirinede buyimnin` ren`i tu`rlishe ko`rinedi. Qizil ortaliktag`i sur ren` buyim ko`gis-jasil tu`ske kiredi, al jasil ortalikta bolsa-asheq qizg`ish (rozoviy), sari ren`degi ortaliktag`i-ko`gis bolip o`zgeredi.

Qizil qag`azdan do`n`gelek formadag`i bo`lekti qirqip alip, oni sur ren`li qag`azdin` u`stine qoyilsa sur ren`li qag`az jen`il jasilsimaq ren`ge kiredi. Eger qizil do`n`gelek qag`azdin` ornina jasil ren`li qag`azdan do`n`gelek qoyilsa, onda sur ren`li qag`azda qizg`ish tus payda bolg`anlig`in ko`riwge boladi. Ha`r bir jag`dayda da qarama-qarsi ren`lerdin` tu`sleri (qosimsha) payda boladi. Sol sebepli da ta`biyatta «buldirag`an» neytral ren`ler ushiraspaydi. Ha`tte buyimlardag`i sayalar da na`zik jen`il ren`ler menen toying`an. Bir-biri menen jaqin turg`an qosimsha ren`ler o`zinin` jarqinlig`in ku`sheytiredi (qosimsha ha`m qarama-qarsi ren`ler bull-qizil ha`m jasilsimaq- aspan ko`k, aspan ko`k ha`m siya ren`, sari ha`m ko`k, sarg`ish-jasil ha`m ashiq siya ren` (sireneviy), jasil ha`m a`lwan ren`). Buyimlar ren`leri baqlawshidan uzaqlasqan sayin da o`zgeredi (bul jerde hawa perspektivasin yadqa tu`siremiz).

Natyurmort su`wretleniwi dawaminda bunday ren`lik o`zgerisler olardin` ko`lemlerin, materiallig`in, bosliqtag`i jag`dayin, jaqtiliq ha`mde saya qatnaslarin belgilewde xizmet atqaradi. Ren`lerdig`i tu`rli ko`rinisler en` da`slep xudojnik ta`repinen ko`z arqali qabil etiledi. Xudojnikler bolsa o`zlerinin` o`zgeshe qa`bileti, uqibi arqali .

Joqarida sanap o`tilgen ta`sirler na`tiyjesinde buyimlardin` ren`leri, ren`lerdin` tu`sleri boyinsha da, jaqtiliq boyinsha da, toyinlig`i boyinsha da, yaki usi u`sh qa`siyetler boyinsha bir waqitta o`zgeriwi mu`mkin. Bunday o`zgergen ren` endi buyimnin` jeke, yag`niy menshikli ren`i emes, al sha`rtli ren`i bolip esaplanadi.

Ha`wesker su`wretshiler a`dette joqarida ko`rsetilgen sha`rtli o`zgerislerdi sezbeydi. Olar tu`rli jag`daylarda da buyimnin` jeke ren`in ko`redi. Jaisalma elektr jaqtilig`i tu`sip turg`an aq qag`azdi olar tap ta`biyg`iy jag`daydag`iday aq dep ataydi, rasinda bolsa jaisalma jaqtiliqta ol sari yaki qizil-sari tu`slerde ko`rinedi. Dem alis bag`larinda aldi ha`m arqa ko`rinisdegi

tu`rli terekler ren`leri tu`s boyinsha da, jariqliq boyinsha da toying`anlig`i boyinsha o`zgeredi. Ja`ne bir misal retinde ko`rip shig`amiz.

Ta`jiriybesiz su`wretshi sari almag`a qarasa, onin` toyg`iniraq jerip tap jariq jeri siyaqli sari ren`de ko`redi, biraq jaqtilig`i ha`m tu`si boyinsha saya jerdi almanin` ren`i o`zgeredi. Ja`ne aytip o`tetug`in jeri, ha`wesker su`wretshi tek g`ana ren`lerdi, al buyimnin` formasinin` perspektivaliq o`zgerislerinde sezbeydi. Jas balalar sizg`an su`wretlerge diqqat awdarsaq, olar perspektivaliq o`zgerislerdi sezbesten, u`ylerdi tuwri mu`yeshli etip, uzaq araliqtag`i buyimlardi bolsa kishireytirip siziwdi bilmesten su`wretleydi.

Buyimlardin` forma ha`m ren`lerinin` haqiqiy ha`m ta`biyg`iy jag`daylarin ko`riw ha`m qabil etiw a`detin psixologlar a`detiy ko`riw dep ataydi. Insanlar buyimlardi ko`riwde ha`m qabil etiwde tek gana tu`rli u`lkenlik ha`m ren` daqlarin ko`re bermeydi, al na`rselerdi haqiqiy konstruktivlik du`zilisi ha`m ren`lerin de usi qatarda qabil etedi.

A`detiy ko`riw na`tiyjesinde ha`wesker su`wretshiler qatar «kolorit» xarakterdegi qa`telerge jol qoyadi. Olar hawa bu`lt bolg`an ku`nleri jerdegi qardin` su`wretin saliwda aq ren`nen basqa ren`lerdi ko`rmeydi. Jasil japiraqlar yaki sho`pler ku`nnin` ren`lerindeki bir qiyli jasil, tap olarda aspanin` aspan ko`k tu`si ha`mde ta`biyg`iy jariqliqtin` o`zgeriw ku`shi o`zinin` ta`sirin o`tkizbey atirg`anday.

Ren`ler o`zgesheligin u`lken baqlawshiliq ha`m diqqat penen u`yreniw, baqlaw jumislari ku`ta` a`hmiyetli. Ren`lerdin` ta`biyattag`i ko`rinisleri ko`binshe zattin` yaki qubilislardin` ta`biyg`iy, jeke ren`lerine ajiratiladi ha`m refleksler arqali da bir zattin` ren`i ekinshi zattin` ren`lerinde sa`wlelenedi. Refleks, yag`niy keru sa`wleleniw ba`rshe zatlarda ko`zge taslanadi. Sonin` ushinda a`tiraptag`a ba`rshe ren`lerdi usi jag`daydi baqlap bariw za`ru`r boladi.

Ta`jiriybeli ren` su`wretlewshi ha`r qanday buyim ha`m na`rsenin` sha`rtli ren`in` ko`re biliwi ha`m sheberlik penen su`wretley aliwi za`ru`r.

Sonda g`ana tamashago`y do`retpenin` xaqiyqiy o`mirdegi ko`rinish tamashalawg`a muyassar boladi. A`yne sha`rtlilik ren`leri haqiqiy jivopis`tin` tiykarg`i su`wretlew usili bolip esaplanadi.

Ta`jiriybeli su`wretshiler jaqtiliq ren`leri ta`sirindegi ta`biyatta bolip atirg`an na`zik o`zgerislerdi de boyawlar ja`rdeminde sheberlik penen su`wretleydi. Egerde biz tu`ngi ay nurinda su`wretlengen bir qatar do`retpelerdi ko`zden o`tkersek, ha`mmesinde ko`gis-jasil tu`sler jiyindisin ko`remiz, quyash batiwi yaki aqsham waqtinda, jasalma elektr nurinda jaqtilandirilg`an su`wretlerde sarg`ish-qizil ren`ler yaki qizg`ish kolorite ko`riwge boladi.

Ko`plegen kartinalarda u`lken ko`lemde aspan ko`rsetiledi. Eger aspan ko`rinishi avshiq ren`lerde ko`rsetilgen bolsa, yag`niy bultsiz aspan, quyashli ku`n su`wretleniwi za`ru`r bolsa, a`tiraptag`i zatlardi refleksler menen su`wretlewge umtiliw kerek. Sonday-aq, ku`n batis waqtindag`i aspan ren`lerinin` o`zgerisleri de a`tiraptag`i ba`rshe zatlardin` jeke ren`lerinin` o`zgeritilip, refleksli su`wretleniwin ta`miyinleydi. Bul jag`dayda ta`biyattag`i zatlar gu`n`girtleniwi, qizg`ish-ko`gis ren`lerge do`niwi ko`rsetiledi.

V.Serov, I.Repin, M.Nabiev, U.Tansiqbaev, R.Axmedov, A.Mwminov, I.Haydarov, P.Ben`kov, Z.Kovalevskaya, N.Kashina, B.Serekeev, J.Izentaev, Q.Saipov, B.Ta`jimuratov, B.Tog`izbaevlardin` ko`plegen shig`armalarinda jasalma elektr jaqtilig`i quyash batiwi, aydin kesh yaki bultli hawada buyum ha`m na`rselerdegi sha`rtli ren`lerdi joqari da`rejede su`wretlegeninin` guwasi bolamiz.

Bul xudojniklerdin` ayirimlarinin` jumislarinda jaqtiliq orayi artqa planda bolip, onin` aldinda turg`an zatlar o`zlerinin` ren`lerin o`zgertip turg`anlig`in ko`remiz, yag`niy «kontrajur» ko`rinishi payda boladi.

Ayriqsha mazmung`a iye bolg`an natyurmort kartinasin jaratiw haqqindag`i pikir su`wretshi qiyalinda uzaq waqit dawam etken baqlawlar yaki birer na`rseden yamasa ha`diyseden ta`sirleniw na`tiyjesinde tosattan

payda boliwi da mu`mkin. Biraq ha`r eki jag`dayda da su`wretshinin` ko`z aldinda bolajaq natyurmort tolig`i menen gewdelendi ha`m og`an say na`rseler tanlap, itibar menen jaylastiriw haqqinda pikir ju`ritiledi. Sonnan son` ja`rshemshi, qaralama eskizler siziladi ha`m usi eskizler tiykarinda kompozitsiya du`ziledi.

Naturadan su`wretlep atirg`an ren` ko`rinisi koloriti ku`nnin` qaysi waqtinda, qanday jaqtiliq orayi menen jaqtilindirilg`anina baylanisli boladi. Belgili rus su`wretshisi, pedagog P.P.Chistyakov usi ma`sele boyinsha «Ren`lerdi aniq ko`riw ushin, ta`biyat nizamliqlarin biliw kerek. Bilim ko`riwge ja`rdem beredi» degen ma`sla`ha`t beredi.

Ta`biyattag`i o`zgerisler, qubilislardin` izbe-izlikleri, waqit almasiwlari, hawa-rayinin` ayirmashilig`i, sonday-aq, jaydin` ishinde yaki ashiq hawada su`wretleniwi xudojniklerdin` biliwi kerek bolg`an mag`liwmatlar qatarina kiredi. A`tirapti saatlap gu`zetiwi, baqlawlar ju`rgiziw xudojniklerdin` a`tiraptag`i qubilislardi u`yreniwi ushin ku`ta` za`ru`r. Bunda a`tiraptag`i ren`lerdin` a`ste-aqirinliq penen o`zgerip bariwin ko`riwge boladi. Xudojnikler ushin ta`biyattag`i ren`lerdin` bir-biri menen salistiriw, u`ylesimlilikleri gu`zetiwi na`tiyjesinde o`zlerinin` kartinalarinda ko`plep ko`rinislerdi ta`biyattag`a ko`rinisler menen salistirmali tu`rde su`wret sziwi qag`iydalari boyinsha jumis islew ushin ku`ta` za`ru`r. Sonin` ushin kartinalar jaratiwda ta`biyattag`i ren`lerdi ko`rsetiw tiykarg`i maqset bolip tabiladi.

2.2. Su`wret saliw nizamlari

Su`wret saliw boyinsha bir katar nizam ha`m qag`iydalar islep shig`ilg`an. Usi nizamliliqlar ha`mde ta`biyatti gu`zetiwi su`wretshinin` do`retiwshilik islerinde ja`ne su`wret saliwdi u`yreniw barisinda alip barilatug`in waziypalardi orinlawda tiykarg`i talap ha`m islew kurali bolip esaplanadi. Su`wret saliwdi u`yreniw ushin en` da`slep perspektiva nizamin u`yreniw za`ru`r. Su`wreti salinip atirg`an buyim, usi buyim qaysi ta`repinen

su`wretlenip atirganina qaramastan (uzaqtan, jaqinnan, joqaridan, pa`sten, tuwridan yaki bir shetten) su`wret saliwshig`a o`zgerip ko`rinedi.

Misali, geometriyalik dene bolg`an kubti alayiq. Kubtin` anaw yaki minaw ta`repke burip turip, onin` ta`replerinin` perspektivaliq o`zgerip atirg`anin baqlawimizg`a boladi. Ja`ne bir misal, temir jol rel`slarinin` ko`rinishin alayiq. Bul ko`riniste temir jol rel`sleri, ag`ash stolbalar ha`m ken`liktegi basqa formalardin` bizden uzaqlasqan sayin kishireyip, bir noqatqa tutasip ketiwin ko`riwimizge boladi. Turmista o`z-ara parallel bolg`an rel`sler hesh qashan bir-biri menen tutaspasa da, perspektiva nizamina ko`re, olar bizden uzaqlasqan sayin bunday jag`daydi baqlawimiz mu`mkin boladi. Bul perspektiva nizamina tiykarlang`an halda bolip o`tkenin ko`remiz.

Buyimlardi tegislikte haqiqiy su`wretleniwde su`wretshi perspektiva nizamina tikkeley qatnasta boladi. Bul jag`daydi bilay dep tu`sindiriwge boladi: «Ta`biyattag`i barliq buyimlar qanday formag`a iye bolmasin, perspektiva nizam ha`m qag`iydalarina boysinadi».

Perspektiva nizamlarin toliq u`yrenip, ha`r qanday buyimnin` ko`riner ha`m ko`rinbes ta`replerin duris su`wretlew mu`mkin. Perspektiva nizamlarinin` tiykarlari qa`siyetleri sonda-buyimlar qanday u`lkenlikte bolmasin, su`wret siziwshidan uzaqlasqan sayin ha`m tegislikte qanday jaylasqanina qarap perspektivaliq qisqarip baradi.

O`z na`wbetinde, perspektiva nizami haqiqiy su`wret saliw baslawish bilimlari bolg`an «su`wret tegisligi», «buyim tegisligi», «ko`riw maydani», «ko`riw nuqtasi», «gorizont sizig`i» qusag`an nizamliliqlar menen tig`iz baylanisqan boladi.

Su`wret tegisligi dep su`wreti sizilip atirg`an natyurmort, peyzaj, portret ha`m basqalar menen su`wretshi arasindag`i bolg`an bosliqqa aytiladi.

Fiziologiyaliq ta`repten qarag`anda, jariqliq su`wreti salinip atirg`an buyimg`a tu`skende, su`wretshige buyimnin` anaw yaki minaw bo`legi

ko`rinedi. Sonnan keyin g`ana su`wretshi oni tu`sinip, su`wretlewge o`tedi. Su`wret tegisligi su`wretshi menen natura ortasinda tutastiriwshi qural bolip xizmet etetug`inin aytip o`tiw kerek.

Buyim tegisligi –su`wreti salinip atirg`an buyim jaylasqan tegislikke aytiladi. Stol, pol, jer ha`m basqa siziw ushin paydalanatug`in maslama buyim tegisligi waziypasin o`tewi mu`mkin.

ko`riw maydani ha`m ko`riw mu`yeshi su`wreti siziwshininin` ko`riw waqtinda su`wreti salinip atirg`an buyimdi qamrap aliwg`a aytiladi. Su`wreti sizilip atirg`an ob`ekt uzaqlasip barg`an sayin ko`riw maydani da ken`eyip baradi, bull bolsa su`wretlenip atirg`an ob`ektin` barliq bo`lekleri aniq ko`riw ha`m su`wretlewge imka`niyat jaratadi. Biraq, ob`ektten ju`da` u`lken araliqta turip, ondag`i ha`mme bo`lekleri ha`m ko`lemlerin toliq ko`rinisli su`wretlew ju`da` qiyin. Kerisinshe, su`wretlenip atirgan ob`ektke jaqin araliqta turip ta usi ob`ektin` ha`mme bo`leklerin ko`z benen ilip aliw ju`da` mu`mkin. Su`wretlew barisinda shamalaw arqali araliqti duris tan`lay aliw, ko`riw maydanin duris belgilew su`wretshiden sheberlik talap etedi. Ko`pshilik jag`daylarda su`wretshiler su`wretlenip atirg`an predmet u`lkenliginin` u`sh ele ko`beytirilgenine ten` araliqta turip su`wret saliw kerek. Misali: insannin` tulg`asin (qa`wmeti) toliq su`wretlew ushin su`wretshi naturadan shama menen bes-bes yarim metr araliqta turiwi kerek. Sonda g`ana ol su`wretti toliq ko`z aldina keltirip, waziypasi aniq orinlawi mu`mkin.

Gorizont sizig`i dep, ko`z biyikliginen o`tetug`in nurg`a aytiladi . Qag`azdi gorizonta` jag`dayda ko`zimiz da`rejesine shekem ko`terip, gorizont sizig`in aniqlawimiz mu`mkin.

- 1.Gorizont sizig`inan joqarida
- 2.Gorizont sizig`inan to`mende
- 3.Ko`zimiz nuri biyikliginde (gorizont sizig`i biyikligi da`rejesinde)

Gorizont sizig`i ha`r dayim ko`z nuri biyikliginen o`tedi. Eger biz joqariga shiqsaq ol biz benen ko`teriledi, pa`ske tu`ssek gorizont sizig`i da pa`ske tu`sedi.

Hawa perspektivasi dep buyimlardin` hawa (bosliq) ta`sirinde o`zgerip (yamasa qisqarip) ko`riwine aytiladi. Hawa –tiniq ortalik. Biraq onin` tiniqlig`i ta`biyattin` tu`rli ha`diyseleri ta`sirinde o`zgeriwi mu`mkin. ma`selen : hawa izg`irlig`i, atmosfera basiminin` o`zgeriwi, hawadag`i shan`-tozan ta`siri, xawa bu`ltli ekenligi ha`m basqalar. Sonin` ushin su`wretlenip atirg`an ob`ekttin` hawa boslig`inda qanday jaylasqani ren`, qatnas, tu`s ha`m ondag`i ayirim bo`leklerdin` (aniq yaki buldirap ko`riniwi) ko`rinislerine keskin ta`sir etedi.

Hawa perspektivasi ob`ekttinin` ku`nnin` qaysi waqitta su`wretlep atirg`anlig`i (azang`i waqitta, ku`nduzi, keshqurun), jil pasillari (ba`ha`r, jaz, gu`z) ha`mde atmosfera o`zgeriwinde (quyashli yaki bultli hawa-rayi) mine usilarg`a qaray o`zgere beredi.

Hawa perspektivasinin` bir neshe tiykarg`i qag`iydalari bar bolip, olar to`mendegiler:

1.Su`wretshige jaqin bolg`an buyimlar aniq, uzaqtag`ilari bolsa uliwma ko`rinedi. Su`wrette hawani sezdiriw ushin jaqin araliqta jaylasqan buyimlardi aniq, uzaqtag`ilardi bolsa uliwma ta`rizde su`wretlew gerek.

2.Hawa boslig`inda (ken`liginde) jaylasqan buyimlar su`wret siziwshidan qa`nshellu uzaqta jaylasqan bolsa, sonshama buldirap ko`rinedi. Su`wrette hawa perspektivasin duris ko`rsetiw ushin uzaqta jaylasqan buyimlardi biraz jen`il, aldin`g`i qatardag`i buyimlardi bolsa aniq su`wretlew gerek.

3.Jaqin araliqta jaylasqan buyimlar hawada aniq ko`lemli bolip ko`rinedi, uzaqtag`ilari bolsa buldirapqirap ko`rinedi. Su`wretlewde de usi ta`rtipke boysiniw gerek.

4. Su`wret siziwdan uzaq`iraq jaylasqan buyimlar atmosfera basimi ta`sirinde siya ren`, aspan ko`k ha`m ashig tu`ste ko`rinedi. Hawa perspektivasin ja`ne de ku`shlirek ko`rsetiw ushin jaqin araliqta aniq ko`rinip turg`an buyimlardi aniq, uzaqtag`ilardi bolsa ashig`iraq tu`ste su`wretlew za`ru`r.

5. Aldin`g`i qatarda jaylasqan buyimlar haqiqiy o`z tu`sinde (o`zinin` ren`i menen), uzaqtag`ilari bir qiyli bolip ko`rinedi. Hawa perspektivasinin` bul nizami su`wretshige jaqin araliqta jaylasqan buyimlardi aniq, uzaqtag`ilardi bolsa uliwma ta`rizde, buldirap turg`an qilip su`wretlew talap etedi.

Hawa perspektivanin bul nizam ha`m qag`iydalarina boysiniw oqiwshi ushin ju`da` a`hmiyetli. Joqarida ko`rsetip o`tilgen qag`iydalarg`a oqiwshi, qanday waziypa orinlawina qaramastan (portret, natyumort, peyzaj ha`m basqalar), a`mel qiliwi sha`rt ekenligin aytip o`tiw kerek.

Siziqli konstruktivli du`zilis-su`wreti sizilip atirg`an buyim a`piwayi yaki qoramali boliwina qaramastan, ol konstruktiv du`ziliske iye. Buyimdi haqiqiy su`wretlew ushin onin` siziqli konstruktiv du`zilisine itibar beriw maqsetke muwapiq. Ha`r qanday buyimda su`wretlewde siziqta konstruktiv du`zilitsin siziw onin` tiykarg`i bo`leklerinen ja`rdemshi siziqlar o`tkeriw joli menen a`melge asiriladi. Siziqli konstruktiv du`zilis arqali buyimdi duris su`wretlew perspektiva nizamlarina toliq boysiniw talap etiledi.

Buyimnin` ko`leminen tiskari biyikligi ha`m enine iye. Bunda buyimnin` qatnasi deyiledi. Bir neshe buyimlardan kuralg`an postanovkanin` o`z qatnaslarinan tisqari, u`lken-kishiligine karap, o`z-ara qatnaslari da esapqa alinadi. Realistik su`wretlewde buyimlar qatnasin tuwri aniqlaw u`lken a`xmiyetke iye. Buyim qatnaslarin duris aniqlaw ha`m su`wretlew to`mendegidey usila a`melge asiriladi. Misali : a`piwayi gu`zeni alayiq. Onin` biyikligi enine qatnasta u`lkenlignin aniqlaw ushin qolg`a qalemni uslap uzatqan halda gu`zenin` kishi ta`replerinin` o`lshemin qa`lemde bas

barmaq penen belgilep, gu`zenin` ba`lentligine qoyip o`lsheymiz. Son` usi tabilg`an qatnasti qag`azg`a belgileymiz.

2.3. Natyurmort du`ziw qag`iydasi

Kartinanin` basli mazmuni bul so`zsiz polotnoda su`wretlenip atirg`an jag`day bolip tabiladi. Ol tu`rli ko`rinislerde boliwi mu`mkin. Bul ko`rinislerdegi zatlar, olardin` turmistag`i orni, a`hmiyeti, xizmeti, ko`rinisleri, ren`leri menen ko`zge taslanadi, ol temag`a baylanisli tu`rde olardin` jaylastiriliwi bolsa kartinanin` syujetine say boliwi kerek. Buyimlardin` ha`m zatlardin` ko`lemlerinin` bir birine qatnasli jag`dayda, uliwma ko`rinistegi baylanisli bekkemlew za`ru`r. Olardin` barlig`i belgili bir syujetti payda etedi. Sog`an qaray kartinanin` mamzuni, al mazmuni bolsa o`z na`wbetinde kartinanin` atamasin payda etedi.

Natyurmort du`zilisindagi buyimlar o`z aldina ha`r biri qarap shig`iliwi bir ta`rep, ol uliwma bir-birine baylanistirilg`an halda jaylastiriliwi basqa ta`repten o`zgeshe qabil etiliwin baqlawg`a boladi. Olardin` o`z-ara baylanisli, qatnaslari, jaylastiriliwi uliwma kompozitsiyani ko`rsete aladi. Olardin` ko`rinislerine qaray kartinanin` atamasin payda etiwge boladi. Bunday mazmundag`i natyurmort o`zinin` dizimindagi zatlarg`a qaray o`z atamasina iye. Misali, «Samovarli natyurmort». Bul jerde samovardan tisqari onin` menen baylanisli yaki og`an a`hmiyeti ha`m xizmeti jag`inan jaqin bolg`an basqa da buyimlar qatnasadi.

Natyurmortlarga qarab bul kartinanin` do`retilgen da`wirge haqiqiy baha bersek boladi.

Natyurmort ha`r qiyli miywe-jemisler, paliz o`nimleri, mistan islengen qumanlar, gu`zeler ha`m basqa idislar, u`y-ro`zg`arshiliq buyimlarinan ibarat bolsa, onda bull kartina to`gin-shashin, tinishliq, paraxat turmistin` ko`rinisin yaki timsalin an`latadi.

Egerde kartinada filosofiyaliq tu`siniklerdi keltirip turg`an, o`tkir ma`nili ko`rinisler su`wretlengen bolsa, bull- insan o`mirinin` ag`ar suw kibi tez o`tiwi, bull da`wirden adamzat paydalanip qaliwi kerekligin an`latip turg`an siyaqli boladi. Bunday ma`nilik jaktan qaralg`an akademik tu`rde islengen natyurmort do`retpeleleri ju`da ko`p. olarg`a rus natyurmort islew sheberleri P.P.Konchalovskiy, I.I.Malikov, K.S.Petrov-Vodkin, N.I.Kustodiey qusagan` su`wretshilerdin` belgili kartinalari misali bola aladi. Natyurmort su`wretlew o`nerinin` o`zgeshe bir bo`legi sipatinda Qaraqalpaqstanda 50-60-jillari qa`liplesken dep aytsaq ta boladi. Qaraqalpaqstandag`i su`wretlew o`neri rawajlaniwnda natyurmort janrinin` keyingi jillarg`a kelip anag`urlim o`skenin, su`wretshilerdin` natyurmort kartinalari jaratiwg`a qizig`iwshiliqtin` artip baratirg`anin bayqaymiz. O`ytkeni, keyingi da`wirlerde sho`lkemlestirilip atirg`an aymaqli ko`rgizbeler, arnawli ko`rgizbeler ha`m jeke-personal ko`rgizbelerge qoyilip atirg`an su`wretshilerdin` kartinalarinin` basip ko`pshiligin natyurmort qurap turg`ani ko`zge taslanadi.

Xudojniklerdin` qa`niygelikti u`yreniw da`wirinde, do`retiwshilik penen shug`illaniw da`wirinde da natyurmort jaratiwi sha`rt. O`ytkeni buyimlardi su`wretlew arqali olar olar olardin` ko`lemin, ren`lerin, hawadag`i ornin, ko`lemlerdin` qatnaslarin u`yrene aladi. Bul shinig`iwlar tek g`ana u`yreniw ushin bolip qalmastan jumis na`tiyjesi bolip ta xizmet etedi. Ko`pshilik jag`daylarda olar aqirina shekem islengen miynet retinde, shig`arma ko`rinisinde de qabil etiwu mu`mkin. Xudodnikler arasinda o`zinin` do`retiwshiligin derlik tolig`i menen bir janrda jumis islewge bag`ishlag`anlari da ushirasadi. Olardin` anaw yaki minaw janrdi unatiwi na`tiyjesinde jeke tu`rdegi jaratiwshiliq payda boladi. Bul jag`daylarda xudojniktin` pu`tkil diqqat itibari tek bir janrdin` rawajlaniwina qaratilg`an bolip, ol usi ko`rinistegi ha`m mazmundag`i kartinalar jaratiwshi sheber bolip jetisedi. Bunday avtorlar o`zlerinin` kartinalarinda bir janrdag`i toliqliqti, bir pu`tinlikti bastan ayaq ko`rsetedi. Usi qatarda ko`plep xudojnikler natyurmort

islewshi atap o`tiw za`ru`r. Olar kartinalarin toliq tamamlag`anin shig`arma retinde jaratip, mazmun-ma`nisine qaray ha`r ta`sir ku`shine iye bolg`an jag`daylardi tamashago`y na`zerenie usinadi. Xudojnik –natyurmortshi o`z shig`armalarinda o`zine ta`n bir ko`rinislerdegi ayriqsha kompozitsiya ha`m kolorit u`ylesimliklerin payda etedi [11; 19-21].

Natyurmort ayirim su`wretshiler ushin olar jaratip atirg`an kartinalardin` en` basli bag`dari bolip belgilenbese de, do`retiwshilik waziypalarinin` bir ta`repi sipatinda su`wretshi haqqindag`i ko`rkem-estetikaliq oy-o`risti keneytiretug`ini ma`lim.

Qaraqalpaq su`wretshilerinin` ko`p g`ana natyurmortlarinda ku`ndelikli turmistan na`zik nuqtalardi, ko`rinislerdi tabiwg`a talpiniw, ju`z berip atirg`an waqiyalardin` ha`reketlendiriwshi ku`shlerin aniqlawg`a tiyisli sezimler aniq sezilip turadi.

Insnalardag`i ba`rshe do`retiwshilik islerinin` bas sebepshisi insan ekenligi, avtorlardin` diqqat orayinda turg`anin seziw mu`mkin.

Ha`r qanday kartina negizin kompozitsiya quraydi. Kompozitsiyanin` tiykarg`i talabi- uliwmalig, simmetrik ha`m ta`biyat jaratqan formalarda jaylastiriwda du`ziliwde aniq ko`rinip turadi. Natyurmort du`ziw bull-tvochrestvolig is bolip, onda su`wretshinin` oy-o`risi, talg`ami, juwapkershiligi ha`m maqseti kompozitsiyaliq ma`deniyatinda ko`rinedi. Insan qoli menen jaratilg`an na`rselerde ta`biyatqa eliklew, onin` jaratqan formalarinin` go`zzallig`inan nusqa aliwg`a talpiniw ko`zge taslanadi.

A`dette, su`wret siziwg`a u`yretiw sabaqlari natyurmort islewden baslanadi. Sebebi natyurmort qa`lem ha`m boyawlar menen islewdin` tiykarg`i nizamlarin u`yreniwde za`ru`r bolg`an ko`nlikpelerdi jaratiw ushin ju`da` qolayli. Oqiw natyurmorti do`retiwshiliktegi natyurmortinan bir qansha pariqlanadi.

Oqiw natyurmorttin` du`ziw ushin za`ru`r bolg`an buyimlardi tan`lawda olardin` quramalilig`i da`rejesin esapka aliw ha`m seziw kerek bolg`an waziypalardi aniq ko`z aldina keltiriw kerek.

Bul natyurmort du`ziw tu`rlerinin` ha`r qaysisi ushin da kompozitsiyanin` su`wretlew quralların orinli qollaniwına baylanisli boladi. Oqiw natyurmorti kompozitsiyanın bir ta`repten estetikaliq talaplarg`a, ekinshi ta`repten ta`limnin` didaktikalıq talaplarına juwap beriwi lazim. Ja`ne onin` tiykarg`i talaplarinin` bir na`rsenin` o`lshemi ren` jag`ınan ajiralıp turiwi ha`mde su`wret tegisliginin` orayına jaqin jaylasiwi bolıp tabiladi.

Natyurmort du`ziw ushin to`mendegilerdi orinlaw za`ru`r boladi:

1. Temani tan`lap aliw

2. Natyurmort temasına say keletug`ın buyimlar, gezlemeler ha`m tag`i basqalardi tabiw

3. Na`rselerdin` formasi, du`zilisi, tu`si ha`m ren`lerin esapqa algan halda jaylastiriw

4. Na`rselerdin` ko`lemliliginin` aniq ko`rinetug`ın ta`rizde jariqlandiriw za`ru`r boladi.

Ilimiy izlenisler ha`m ta`jiriybe protsessinde bir qatar nizamlar ha`m qag`iydalar islep shig`ilg`an bolıp, oqiwshi o`zinin` oqiw protsessinde ha`m do`retiwshilik islerinde usilarg`a a`mel qiliwi sha`rt.

Ta`biyatdag`i ren`ler o`z o`zgesheliklerine qaray eki tu`rge : axromatik (ren`siz) ha`m xromatik (ren`li) degen tu`rlerge bo`linedi. Natyurmort du`ziw ushin usınday ren`ler toplamlari menen jaqsi u`yreniw ha`m tanis bolıw za`ru`r. Sonin` ushin ren`ler o`zgesheliklerin o`z aldına ilim sipatında u`yreniledi.

III-BAP. NATYURMORT JANRINDA ISLEWDE MEKTEP OQIWSHILARININ` REN` HA`M REN` SEZIW KO`NIKPELERIN RAWAJLANDIRIW JOLLARI

3.1. Na`rsenin` o`zine qarap su`wretin sog`iw

Mektepke oqıwshıların natyurmort islewge u`yretiw boyınsha su`wretlew o`ner sabaqlarınin` tuwri jolg`a qoyiliu`i ha`r bir oqitiwshi ushin uliwma ta`limdi, estetikaliq ta`rbiyani a`melge asiriw ha`mde oqıwshılardı turmisqa ha`m miynetke tayarlawda u`lken mu`mkinshilikler jaratıp beredi.

Su`wreti sizdirilip atirg`an na`rselerdin` formasi, du`zilisi, ren`i siyaqli xarakterli o`zgesheliklerin ko`re biliwi ha`m tu`siniwi oqıwshılardı do`gerek-a`tiraptan estetikaliq zawıq aliw, ondan ta`sirleniw o`zgesheliklerin payda qiliw birge, olardin` oylawın, do`retiwshilik qa`biletin o`stiredi, ko`rkem talg`am ta`rbiyalaydı, olardin` o`zine ta`n o`zgesheliklerin qa`lem ha`m boyawlar arqalı su`wretleydi.

Na`rsenin` o`zine qarap ha`m qiyaldan su`wret siziw sabaqlarında oqitiwshılardı su`wret siziwdin` tiykarları menen jaqınnan tanistiradi.

Realistikaliq su`wrettin` elementar tiykarların u`yretiw tiykarınan to`mendegiler menen baylanisli.

1.Na`rselerdin` formasi, du`zilisi, o`zine ta`n o`zgeshelikleri, sonin` menen birge, olardin` bir-birine uqsas ha`mde bir-birinen pariq qiliwshi ta`replerin ko`re biliw ha`m su`wretley aliw.

2.Na`rselerdi na`rseler turiwi esapqa alg`an halda, perspektivaliq ta`repinen tuwri su`wretley aliw.

3.Jaqtılıq deregine qarag`anda na`rselerdin` ko`lem jaqti-saya ja`rdeminde su`wretlew.

4. Qa`lem menen islew ko`nikpelerin payda qiliw ha`m o`stiriw.

Su`wret sizip atirg`an na`rseler analiz qilinip atirg`anında olardin` estetikalıq ta`repien qanday a`hmiyetke iye ekenligin so`ylep beriw tiyis.

Sirtqi du`zilisi ha`mde ko`lemi ta`repien tu`rlishe bolg`an, yag`niy jen`il, jaltiraq, na`zik ha`m jumsaq, usi siyaqlı na`rselerdin` ha`m su`wretin sizip bariw oqiwshilardi ja`nede qiziqtiradi.

Su`wretin tuwri ha`m ta`sirshen qilip islew, onin` ayirim detallarin qiziqli ha`m shirayli qilip beriw, na`rselerdin` ken`islik jaylasiwi ha`m jaqti-sayani aniq beriw siyaqlılar oqiwshilarg`a ha`r bir sabaqta sistemali ra`wishte tu`sindirip bariliwi tiyis.

Na`rsenin` o`zine qarap su`wret siziwda salistiriw metodi birden-bir tuwri metod esaplanadi.

Oqiwshilar birar na`rseni su`wretler ekenler, oni diqqat menen baqlap, ekinshi bir na`rse menen salistiradi, olardin` uliwma o`zgesheliklerin ko`redi ha`m bir-birinen pari qiliwshi ta`repleri xaqqında pikir ju`ritedi. Bunday salistiriw oqiwshig`a sizilip atirg`an na`rsenin` su`wretin onin` tu`p nusqasına uksatiwda ja`rdem beredi.

Oqiwshilardi na`rsenin` o`zin diqqat menen baqlawg`a u`yretiw oqitiwdin` baslang`ish basqishında rol` oynaydi. Oqiwshilar na`rsenin` o`zine qarap, onin` formasi, qatnaslari, du`zilisi ha`m ren`i haqqında tuwri tu`sinikke iye boladi.

Ayirim oqiwshilar sabaqta na`rsenin` o`zine qaramastan su`wretin sizip otiradi. Bunday oqiwshilar islegen su`wretin na`rsenin` o`zine qarap jumis ju`ritken balalar sizg`an su`wretine salistirilsa, olar ortasındag`i pariq da`rriw seziledi. Yag`niy na`rsenin` o`zine karamay sizilgan su`wretin` sipati

to`men boladi. Sonin` ushin na`rsenin` o`zine qarap su`wret siziw sabaqlarinda oqiwshilardi narsenin` o`zin analiz qiliwg`a, sizilg`an su`wretti na`rse menen salistirip turiwg`a u`yretiw oqitiwdi tabis menen alip bariwda sheshiwshi basqish esaplanadi. Usi bag`dardag`i jumislardi duris orinlaw a`hmiyetli waziypa.

Eger oqiwshilarg`a na`rsege karawdi u`yrete alsa, okitiwdin` bul tu`rindegi tiykarg`i ma`sele sheshiledi dep esaplaw mu`mkin.

Su`wret sizdiriw sabaqlarinda za`ru`r ma`selelrinen ja`ne biri okiwshilardi na`rselerdin` formasin ko`re biliwge u`yretiw. Oqitiwdin` da`slepki basqishinda bul ma`selelerdi a`melge asiriwda birmunsha kiyinshiliqlar tuwiladi. Bul basqishta ko`lemli su`wret siziwdi tabis menen alip bariw mu`mkin.

Na`rsenin` su`wretin u`l o`lshemli qilip siziw ushin, su`wrette jaqti-sayani su`wretlew tiyis boladi. Ko`lemli su`wret siziwda jaqti-sayanin` a`hmiyetin okiwshilarg`a tu`sindiriwde kartondan islengen tegis shen`berdi gipsten islengen shar menen, sonin` menen birge, tsilindrди to`rt mu`yesh menen salistirip ko`rsetiw kipaya. Oqiwshilar su`wret siziw tarawinda ma`lim bilim ha`m ko`nikpege iye bolg`anlarinan son`, jaqti-saya qag`iydalarin teoriyalıq ta`repinen tu`sindiriw za`ru`r. Sonda g`ana okiwshilar jaqtılıq, saya, yarım saya, blik, sa`wle ta`sir (refleks) siyaqli qubilislar u`stinde islep bul qubilisardi baqlaydi ha`m o`zlestiredi. Waziypanı tuwri orinlaw, joqarida aytilg`anlar menen bir qatarda, jaqti-saya qubilisın qanday izbe-izlikte beriwge ha`m baylanisli.

Predmetti en` jaqti bo`leginde baslap ta en` saya bo`legine shekem su`wretlew ma`lim basqishlardi o`tedi. Bunda tiykarg`i itibar jaqti-saya ha`m

yarim sayag`a qaratilg`an bolg`anlig`i tiyis. Bunin` ushin natyurmort postanovkasin jaqsilap baqlap, buyimlardin` jaqtilig`i ha`m en` qaran`g`i jerlerindegi tu`slerdi bir biri menen salistiriw za`ru`r. Buyimnin` en` jaqti jeri usi salistiriwlar da o`zine isay ko`riniste boladi.

Su`wretlew o`ner sabaqlarında sipatli, yag`niy qag`azlari aq, qalinraq ha`m boyawdi jaqsi qabil qilatug`in, biz az g`adir-budir qag`azdan paydalaniw tiyis.

Su`wret siziw ushin ortasha jumsaqliqdag`i qa`lemlerden paydalaniw kerek. Qatti qa`lemler qag`azdi titip jiberedi, o`shirgish menen o`shirgennen son` ha`m qag`azda bunday qa`lemdin` izi qaladi. Biraq ju`da` jumsaq qa`lemler ha`m su`wret siziw ushin mas emes. Eger bunday qa`lemlerden paydalanilsa, aqirında qara ha`m jabisqaqliq o`zgesheligine iye bolg`ani sebepli, tuwri emes sizilg`an siziqlar jaqsi o`shirilmey kagazdi patas qilip jiberedi.

Su`wret sizilatug`in na`rse qanday qoyiladi. Na`rsenin` o`zine karap su`wret siziw sabaqlarında sizilatug`in narseni qoyiw to`mendegi talaplarg`a juwap beriwi kerek :

- 1.Na`rse ha`mme oqiwshilarg`a aniq ko`rinetug`in bolsin.
- 2.Na`rsenin` ko`lemi ha`m onin` ken`islik halati aniq b`ilinip tursin.

Eger su`wreti sizilatug`in na`rse oqiwshilarg`a aniq ko`rinip turmasa, olardan bul na`rsenin` xarakterli o`zgesheliklerin tuwri su`wretley biliwdi talap qilip bolmaydi. Oqiwshilardi sizilg`an ha`r bir su`wret ju`zesinen tuwri juwmaqlar shig`ariwg`a u`yretiwde en` mayda sharayatlardi esapqa aliw ha`m o`z ornında u`lken a`hmiyetke iye. Sabaqta siziw ushin alma, almurt, shaynek ha`m usi siyaqli onshelli u`lken bolmag`an na`rselerdi tek g`ana bir jayga

emes, ba`lki bir neshe jayg`a qoyiw gerek. Bul na`rselerden oqiwshilar o`zine shekem bolg`an araliq ha`m 5-6 metrden artiq bolmaslig`i maqsetke muwapiq. Na`rseni oq sizig`inan bir az to`menirek qoyiwg`a ayriqsha itibar beriw tiyis. Bunda tsilindr, parallelepiped, kub formasina iye bolg`an na`rselerdin` u`stki bo`legi aniq ko`rinip turadi. Sizilip atirg`an na`rseler (kitap, yashik, korobka siyaqlilar) din` u`stki bo`lekleri aniq ko`rinip turg`anda g`ana oqiwshilar olardin` xarakterli o`zgeshelikleri ha`mde perspektiv qisqariwush tuwri su`wretley aladi.

Soni ha`m este tutiw gerek, oqiwshilar jeke na`rse ha`m na`rseler turg`an ju`zeni ha`m ko`riwleri sha`rt, olar na`rselerdin` kenislik halati, o`lshewleri ha`m forma du`zilisin su`wretley almaydi.

A`sirese, na`rseler turg`an ju`zenin` ko`rinishin akvarel` boyaw menen islew sabag`ida u`lken a`hmiyetke iye.

Bundan tiskari, na`rseni biz turmista qanday xalda ushiratsaq, sonday xalda oqiwshilar aldina siziw ushin qoyiw gerek. Na`rselerdi qaysi jaylarg`a qoyiw, olardin` u`lken-kishiligi ha`mde klasstag`i oqiwshilar sanina baylanisli boladi.

Su`wreti sizilatug`in na`rseler qoyilatug`in tirgekler boliwi gerek. Su`wret siziwdi oqitiwda ha`r qiyli dizimdegı tirgekler isletiledi. Su`wreti sizilip atirg`an na`rselerdin` renii ha`m formasi klasstag`i ha`mme okiwshilarg`a aniq ko`rinip turiwi ushin tirgeklerdin` u`stki bo`legine qosimsha kiliw gerek boladi (bunin` fon ushin a`hmiyeti u`lken). Usi maqsette tirgek u`stki bo`leginin` bir ta`repine juqa taxtaydan yaki fanerden diywalg`a jasaladi. O`tiletug`in temanin` makset ha`m waziypalarina qarap, bul diywal ma`lim ren`degi material bolip qaplanadi.

Na`rsenin` o`zine qarap su`wret siziw sabaqlarin tabisli alip bariw ushin ha`r bir topar okiwshilarina sizdirilatug`in na`rselerdin` nusqalarin tanlawda izbe-izlik ha`m a`piwayiliqdan quramalliqqa bariw printsipline tiykarlaniwi tiyis. Su`wreti sizdirilip atirg`an na`rseler nusqalarin ko`rsetkende, olardin` ha`r birinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerine oqiwshilar itibarin tartiw za`ru`rligin unitmasliq tiyis [25; 41 - 42].

Shaynek ha`m kese su`wretin siziw. Jan`a tema dag`azalang`andan keyin, oqitiwshi sizilatug`in na`rseni oqiwshilarg`a ko`rinetug`in jayg`a qoyadi (A`lbette, na`rseler turinin` su`wreti sizilg`anda bir jerge qoyilmay, bir neshe jerge qoyilmag`i tiyis). Sonnan keyin ol tu`sindiriwge o`tedi. Bunda oqitiwshi, siziw ushin qoyilgan na`rse eki bolip, ekewinin` o`lshemi eki qiyli ekenligin` aytadi ha`mde bul eki na`rseni analiz qilip, olardin` bir-birine qaraganda o`lshewleri ha`m formalarinin` xarakterli o`zgeshelikleri tuwrisinda so`yleydi. Na`rseler o`lshewlerin tuwri tabiw ushin, en` aldi menen olardin` en` biyik ha`m en` to`men tochkalarin belgilep aliw tiyisligin uqtiradi.

Sonnan keyin, ol shaynek menen kesennin` o`lshemleri haqqinda pikir ju`ritedi. Oqitiwshi en` aldi, shaynek ha`m kesenin` jaylarin shama menen belgilep aladi. Do`ngelek su`wretin sizip alip, oni shaynek korpusinin` formasi halatina keltiredi ha`m keyin shaynektin` qapqag`i menen bandi formasin sizadi. Kesenin` su`wretin su`wretlew ushin en` aldi menen trapetsiya formasin sizip alinip, son` oni kese formasina keltiredi. Shaynektin` tumsig`i menen bandinin` uzinlig`i shaynektin` uliwma biyikligine qarag`anda o`lshenedi. Shaynek menen kesenin` awizlari ha`m astlari ellips formada bolip, onin` o`lshewleri shaynek menen kesenin` to`mengi bo`legindegi ellipleslerinin` yarimi ko`rinip, yarim arqa ta`repte ko`rinmey qaladi. Ba`zilar shaynek ha`m kesenin` to`mengi bo`legi qanday

bolsa sonday su`wretlenip, ellipstin` ko`rinmey qalg`an bo`legin sizmaydi, na`tiyjele olar sizg`an su`wret aniq shiqmaydi.

Su`wret siziwda en` aldi menen qa`lemdi erkin, qoriqpastan ha`m jen`il isletiw kerek, na`rselerdin` o`lshemleri ha`m formalari tuwri tabilg`annan keyin qa`lemdi basipraq isletiw kerek. Oqiwshilar qa`lem menen su`wret siziw waqtında na`rsenin` ko`lemin ha`m berip baradilar. Biraq sonni unitmasliq za`ru`rki, narsenin` ko`lemin su`wretlewde su`wretin qol yaki qag`az menen ishqalawg`a ruxsat etileydi. Birinshiden, qag`az pataslanip, o`shiriw kerek bolg`anda jaqsi o`shirilmeydi, ekinshiden, su`wrette saya beriwi texnikasin o`zlestiriwge jaman ta`sir ko`rsetedi.

Joqarida keltirilgen ma`seleler boyinsha juwmaq qiliwda, oqiwshilarg`a ko`rkem o`ner shig`armalardi tu`siniwi, qala berse, do`gerek-a`tiraptag`i go`zzalliqti tarqatiw, tek g`ana go`zzalliqti o`zi tu`sinip jetiwi, ba`lki o`zgelerge ha`m ko`rsete aliwi u`lken a`hmiyetke iye.

Na`rsenin` o`zine qarap siziw boyinsha bir qatar qag`iydalardi ko`rip shig`ar ekenmiz, ka`sip-o`ner kolledj oqiwshilardin` natyurmort islewge u`yreniwde bul qag`iydalar qollaniliwi za`ru`r ekenligin an`law kerek. Zatlardin` o`zine qarap su`wretshilikti u`yreniwshiler ushin su`wret siziwdin` tiykari. Zatlardin` ta`biyg`iy ko`rinishin su`wretlew ushin onin` formasin, o`lshemlerin, jeke ren`lerin toliq u`yreniw za`ru`r na`rselerge qarap su`wret siziwdin` abzallig`i buyimlar ha`m na`rselerdi tikkeley u`yreniw mu`qmkishiligi bar. Bul shinig`iwlar na`tiyjesinde keleshekte tu`rli komopzitsiyalar islewge boladi. Bul bir u`lken ha`m ku`ta` paydali mektep bolip tabiladi. na`rselerdin` ko`rinishlerin tu`rli mazmundag`i kartinalar islewde hesh qanday qa`te, kemshiliklersiz su`wretlewge boladi

3.2. Natyurmort islewdi basqishpa-basqish alip bariw metodikasi

Joqarida aytilg`an pikirlerge tiykarlanip halda bakalavr pitkeriw jumısına ilimiy basshim menen ma`sla`ha`tlaship su`wretlew o`ner fakul`tetindegi ren`li su`wret sabaqlari da`stu`ri boyinsha o`tiletug`in temalardin` birin misal retinde qollanmaqshiman. Usi temani tanlaw ha`m onin` u`stinde jumis alip bariw protsessinde amin boldim, bul tema ansat jumis emesligin` o`zim ushin aytim. Natyurmort islew-bul ju`da` mashaqqatli, quramali ha`m sonin` menen birge ju`da` kizikli eken. Jumis dawaminda bir qatar a`debiyatlardi ko`rip, bunin` qalamizda jasap, islep atirg`an su`wretshilerdin` ko`rkem o`ner shig`armalarinan tamasha kilip turip natyurmort islew basqa su`wretlew o`ner janrlari bolg`an ko`rinis, portret, temali kartinalardan su`wretlew o`ner o`zgesheliklerin u`yreniwde o`zgeshe a`hmiyetke iye ekenligin payqadim.

Su`wretlew o`ner pa`nlerinde usi qatarda ren`li su`wret sabaqlari na`tiyjeli shig`iwi ushin talabalardin` okiw qurallari menen toliq ta`miyinlengenligi, ko`rgizbeli qurallardin` jeterli boliwina baylanisli ekenligin bilemiz. Buyimlarg`a qarap ren`li su`wret siziw protsessii sipatinda qoyilatug`in buyimlar, oqitiwshi ta`repinen aldinnan tayarlanip qoyiladi. Buyimlar talabalardin` qa`biletine ha`mde kurs basinda alg`an ta`jiriybesin esapqa alg`an halda tanlaniwi za`ru`r. Natyurmorti turg`anda ha`m kompozitsion qiyinshiliq da`rejesin, joqaridag`i aytilg`an jag`daylardi esapqa aliwimiz gerek.

Natyurmort kompozitsiyasin jaratiwda, basqa sog`an uqsas jag`daylardag`i siyaqli ilham, qa`bilet, miynet ha`m jaratiwshanliq qa`biletleri

za`ru`r. Bug`an u`lken qizig`iwshiliq, qunt, zatlardin` formalarin ko`rsetiwdegi bilimlerdi qollaniw u`lken ja`rdem beredi.

Su`wretlew o`ner sabaqlarin jaqsi o`zlestirip ren`li su`wret pa`ni boyinsha kerekli ta`jriybege iye bolg`an talantli talabalarg`a usi kiyinshiliqtag`i natyurmort islewge ilayiq dep tu`sinemen.

Usi maqsette biz natyurmortimizg`a ku`ndelik turmisimizda ushiraytug`in, adamlarg`a quwanish, bayram keypiyatin, ilham inam qilattug`in, usi menen birge birge a`piwayi buyimlardi tan`lap alg`animiz. A`piwayi na`rseler olardin` formaları, ren`leri, olardin` qollaniliwindag`i qolayliq, turmistag`i olardin` za`ru`rligi bizge o`zgeshe qa`siyetlerdi oyatadi. Olar bizge a`lbette ju`da` tanis, olar menen ha`r quni so`ylesiwde bolamiz, olar bizin` turmisimizdin` bir bo`legi esaplanadi. Sonin ushin ha`m natyurmort siziw su`wretshiler ushin o`zgeshe du`n`ya, buyimlar turmisi esaplanip, olar o`z qa`biletleri, du`n`yaqarasi turmis tu`siniklerdi ja`rdeminde buyimlardi «so`yletedi», yag`niy ha`r bir buyim o`zi haqqinda ayriqsha, sonin` menen birge janindag`i basqa buyimlar, bosliq, ken`islik qatnaslar, a`tirap-ortaliq xaqqinda, ba`zide temag`a boysing`an halda filosofiyaliq tariyxiy, turmis mazmung`a iye mag`liwmat bere aladi. Su`wretshiler usi jag`daylardi o`z boyawlari ha`m qil qalemleri ja`rdeminde, o`z pikirleri arqali ju`zege keltire aliwg`a qadir.

Diplom jumisinin` maqsetine ko`re usi buyimlardin` formalarin, ren`lerin u`yreniw arqali a`piwayi go`zallig`in seze biliwimiz, ha`r bir forma, ren`lerdin` shirayinan za`wiqlana baqlaw. Natyurmort islew protsessinde bir katar waziypalardi o`z ishine aladi:

1. Proportsiyalardi aniqlaw

2. Buyimlardi tegislikte o`z-ara jaylasiwi

3. Perspektivani tuwri tabiw

4. Ha`r bir buyimnin` jaqtiliq ha`m saya ja`rdeminde formalarin ajirata biliw ha`m ko`rsetiw

5. Buyimlardin` bir-birine salistirmali halda ren`li tuslerin tabiw

6. Buyimlardin` materiallig`in ren`ler arqali tuwri tabiw ha`m jetkerip beriw

7. Kompozitsiyaliq uyg`inliqti tuwri tabiw

Natyurmort islewdi baslawdan aldin onin` masshtabin tabamiz, na`rselerdi bir-biri menen salistirg`an halda uliwma ko`lemin sezemiz ha`m ko`riwimiz kerek. Solardi uliwma qiyalan ko`riwimiz kerek ha`m qag`az ju`zesinde usi uliwma formani qa`lem ushi menen jen`il ha`rekteler menen tochkalap shig`amiz. Keyinshelik ha`r bir buyimdin` ayriqsha emes, ba`lki ha`mmesin birgelikte bir pu`tin kompozitsiya sipatinda shama menen sizilip shig`iladi.

Bul bag`darda qa`lemdi jen`il ha`reketler menen a`ste isletiw tiyis. Qag`az ju`zesinde kompozitsion jaylasiwlardi sheshiw ha`m u`lken a`hmiyetke iye. Su`wretimiz ju`da` u`lken yaki ju`da` kishi boliwi yaki bolmasa bir shekkemge, joqarig`a, to`menge tu`sip ketiwi, mu`yeshlerge tirkelip qaliwi mu`mkin emes. Buyimlardin` su`wretin uliwma ko`rinishin` shegaralari aniq ha`m qag`az ko`lemine jaqsi sig`atug`in boliwi kerek. Ju`da` u`lken ko`lemde bolsa qag`az ju`zesinde fragmentar bolip ko`rinetugin halatka tu`semiz. Kerisinshe, ju`da` kishi ko`lemdegi ko`rinish qag`az ju`zesinde «suzip» qaladi. Bul halat kompozitsiyaliq jaqsi tabilmag`an bolip,

tamashago`yge ko`riwde qulaysizliqlar barlig`i sezilip turadi. Usi halat kompozitsiyaliq orayinin` buziliwinda, yag`niy su`wret ko`lemi to`menge yaki joqarig`a, birar bir mu`yeshke tig`ilip sizilma ha`m seziledi. Sonin` ushin su`wret kompozitsiyaliq orayg`a, oq sizig`i tuwri tabilg`an halda jalastiriliwi sha`rt. Bul jerde kompozitsiyaliq teppe-ten`like tuwri tabiliwi kerek.

Su`wret ko`lemin jaylastirip alg`animizdan son` ha`r bir buyimnin` o`z-ara uzaq jaqinlig`i aniqlanadi. Sizilip atirg`an buyimlar arasinda en` u`lken ko`lemdegi tan`lap belgilenedi ha`m og`an qarag`anda basqa buyimlardin` biyikligi, eni qarag`anda aniqlanadi. Bunin` ushin qa`lemdi bas barmag`imizdi uzinasina, qalg`an barmaqlarimiz menen qisip turip qoldi alding`a sozip, bir ko`zimizdi qisip turip usi tanlang`an buyimdin` biyikligi ha`m eni ha`m basqa buyimlardin` uliwma o`lshemlerin «o`lshap, qag`azg`a siza baslaymiz. Na`zer sizig`i qag`iydasina ko`re, buyimlar arasinda qaysi biri alding`i planda turg`an bolsa, usi buyim to`menirekte, arqaraqta turg`anlari jokariraq sizip ko`rsetiledi. Bul perspektivaliq jaylasiwi boyinsha arkaraqtag`i buyim alding`i buyimlardan formasi kishirek bolip ko`riniwi mu`mkin. Bul na`rse, eger buyimlar bir qiyli u`lkenlikte bolsa, a`lbette. Buyimlardin` natyurmort kompozitsiyasinda jaylasiwin tuwri tabiw bolg`annan son`, buyimlardin` en` aldi menen birin keyin ekinshisi, yag`niy ha`r bir buyimdi ayriqsha su`wretin siziw tuwri emes ekenligin esletip o`tiwimiz tiyis. Ha`r biri ayriqsha-ayriqsha su`wreti sizilg`an buyimlardin` bir-biri menen baylanisi, uliwma ko`riniske iye boliwi mu`mkin emes, bunday kompozitsiyaliq sho`lkemleskenlik buziladi. Natyurmort du`zilgende buyimlardin` toparin sizganda olardin` ha`r birinin` arasindag`i araliqti aniq tabiw za`ru`r. Ha`r bir buyimnin` o`z jayi tabiliwi, usi menen birge bir-birine kesent qilmasliqtan

jaylaskanlig`i ha`m aniq tabiliwi kerek. Eger olardin` jaylari tuwri emes tabilg`an bolsa, onda natyurmorttag`i buyimlardin` qag`azdag`i su`wreti hawada asilip qalg`anday yaki bolmasa buyimlar bir-birine jabisip qalg`ang`a uqsap ko`rinedi. Bunday halda olardin` formalarinin` aniqlaniwi ha`m qiyin ha`m tuwri emes bolwi mu`mkin. Bunnan basqa usi buyimlardin` su`wretin sizg`anda tek g`ana sirtqi konturlarin sizip g`ana qoymastan, olardin` formalarinin` ren`leri formalarin ko`rsetetug`in xarakterli elementlerin` ha`m belgilep o`tiw kerekligin` esten shig`armasliq kerek. Buyimlardin` uliwma formalarinin` su`wretlerinin` sizip bolg`annan son`, olardan tu`setug`in sayalar ha`m buyimlardin` formalarin ko`rsetetug`in shaxsiy (jeke) sayalarin belgilep bolg`annan keyin, buyimlardin` materiallig`in ko`rsetetug`in jaylardi kerekli ren`ler berip boyaw shig`iwimiz kerek. Bizdin` sizip atirg`an natyurmortimiz realistikalig` shig`iwi ushin su`wrettegi ha`mme sayalar ha`m yarim sayalar, buyimlardag`i jarqin dag`lar, arqa fonlardin` ren`lerin` o`z-ara proporsional salistirip aniq su`wretlense a`melge asiriwimiz mu`mkin. Ja`ne joqaridag`i qoyilg`an maqsetimizge erisiw ushin natyurmorttag`i en` quyiw sayali ha`m jarqin jaylarin aniqlaw kerek. Su`wret siziw protsessinde ren`lerinde pariqlarin aniq seziw, yag`niy boyawlardi xolstqa qoyg`animizda, bir predmettin` sayasi menen yarim sayani jarqin jaylari menen ba`rqulla qatnaslarin salistirip bariwi kerek. Buyimlardin` su`wretleude ren`ler berilip atirg`anda olar turg`an arqa pa`nnin` ha`m tuslerin ha`m esapqa aliwimiz kerek. Tuwri tabilg`an pa`nnin` traktovkasin natyurmorttag`i ha`mme buyimlarinin` tuslerinin` sheshimlerin jay-jayg`a qoyiwg`a u`lken ja`rdem beredi. Bunnan basqa naturadag`i buyimlardin` ren`lerin qoyg`anda yag`niy mazoklarin bergenimizde, formasi boyinsha qoyiliwi kerek. Eger mazoklar

dus kelgen jayg`a qoyila berse natyurmorttag`i buyimlardin` formlaarinin` su`wreti tuwri sa`wlelendirilmeydi. Mazoklardin` formanin` ko`rinisine qaray duris jo`nelis boyinsha qoyip shig`iwda tiykarinan su`wreti sizilip atirg`an buyimnin` formasi ha`m uliwma ko`leminin` jag`dayi ko`rsetiliwi sha`rt.

Misali, gu`zege yaki qumang`a mazoklar berilgende, onin` qarinishasi formasi boylap aylana mazoklar qoyg`animiz maqul. Basqa buyim gu`zeshe formasi boylap sonday formada aylantirip u`lken ha`m kelte mazoklar qoyiliwi tuwri dep bilemen. Keyingi basqishta usi su`wretin siziwda jaqtiliq refleksler ju`da` a`hmiyetli rol` oynaydi. Bir buyimnin` jaqti jayi janindag`i ekinshi buyimnin` saya jayina jaqin turg`an bolsa, birinshi buyimdin` jaqtiliq tu`sken jayi ekinshi buyimnin` saya jayinda sa`wlelenedi, yag`niy jaqtiliq refleksii buyimlardin` formalarin ja`ne de anigiraq ko`rsetiwge mu`mkinshilik tuwdiradi. Formalari boyinsha domalanip ketken (shar, tsilindr, konus formalarina uqsas bolg`an) buyimlardi su`wretlewde onin` o`zgesheligine itibar qaratiw kerek. Al, kerisinshe, mu`yeshli, ushqir shetleri bar buyimlardi su`wretlegende usi mu`yeshlerinin` perspektivaliq jag`dayin esapqa alg`an halda tamashago`yge jaqin turg`an jerin anig`iraq, ol, alisiraqtag`ilarin onsha aniq emes jag`daylarda su`wretlew kerek boladi. Mu`yeshler ayqinlastirip ko`rsetiledi.

Aniq jayi tabilip qoyilg`an blik, natyurmortta ju`da` a`hmiyetli xizmet ko`rsetedi. Sebebi, usi buyimnin` materiallig`in, formalarin ha`mde tusip turg`an jaqtiliqtin` ren`lerin ja`ne de bayitip ko`rsetedi.

Joqarida aytilg`an ha`mme jumislardi bolg`annan son` sizilg`an natyurmortimizdi uliwmalastiriwimiz tiyis, su`wret siziw protsessinde buyimlardin` detallarinin` ha`r birine ayriqsha itibar berilmese, tez-tez ushirap

turatug`in kemshiliklerdin` kelip shig`iwi a`qibetinde ekinshi plandag`i buyimlardin` formalari menen aralas turg`andek illyuziyani tuwdiradi. Bunday a`whalda qa`teni tuwrilaw ushin natyurmorttin` predmetlerine uliwmalastiriw kiritip, yag`niy ha`mme buyimlardi bir-birine baylanisli ko`rip, arqa plandag`i predmetlerge mu`na`sibetin (qatnasin) tekseriw tiyis dep tawsaq arqa plandag`i drapirovkalardin` (materiallardin`) baylanislig`in uliwmalastirilsa boladi.

Natyurmort postanovkasin su`wretlewdegi basqishlar jumistin` aniq ha`m toliq ko`riniste juwmaqlaniwina ha`m tamashago`y ta`repien duris qabil etiliwine alip keledi. Bul jag`dayda su`wret siziwshidan ha`r bir basqishta ayriqsha itibar ha`m qunt talap etiledi. O`ytkeni, bul jumis alip bariw basqishlarinda belgili bilim ha`m ta`jiriybe toplanadi. Sonday-aq, islenip atirg`an jumistin` pu`tinligin, uliwmalig`in toliq tamashalaniwin ta`miyinleydi. Na`rsenin` o`zine qarap su`wret siziw barisinda bir qatar baqlawshiliq ha`m sezgirlik talap etiledi. Bir waziypa bir neshe ret qaytalap islense ta`jiriybe arttiriladi. Jumis barisnida na`rsenin` hawa boslig`inda jaylasiwi, postanovkada qatnasip atirg`an buyimlardin` bir-birine baylanisin, qatnaslarin tu`siniw usi bilim ha`m ta`jiriybelerdi ja`nede ko`beyip bariwina ko`mek beredi.

Su`wretlew o`ner sabaqlarin jaqsi o`zlestirgen, ren`-su`wret pa`ni boyinsha kerekli ta`jiriybege iye bolg`an, baqlawshiliq ha`m izleniwshen qa`biletli talaplarg`a, ka`sip-o`ner kolledjleri oqiwsilarina, su`wretlew o`nr sabaqlarin alip bariwshi oqiwtiwshilarg`a usi qiyinshiliqtag`i natyurmort u`stinde islewge ilayiq dep olayman. Natyurmort islew protsessinde za`ru`r bilimler, a`debiyatlar, ta`biyattag`i buyimlar du`n`yasindag`i ko`rinislerin,

olardın formaları, ren`leri, k`lemlerin baqlaw, olardan qa`lemde sizilmalar islewdi a`det qiliw ju`da` za`ru`r rol` oynaydi.

Joqarida atalip o`tken natyurmort janrında jumis islew barisında za`ru`r bolg`an bilim ha`m k`nlikpeler, ta`jiriybe ha`m shinig`iqlar jumis barisında u`lken ja`rdem k`rsetedi. Natyurmort janri su`wretlew o`nerinde ushirasatug`in barliq janrlar arasında en` a`hmiyetli tu`rlerinin` biri bolip, ol a`tirapta bizdi qorshag`an ortalıqt`i u`yreniwde buyim ha`m zatlardın k`rinislerin, formaların, ren`lerin k`rsetiwde, tu`siniwde, qabil etiwde, su`wretlewde kerekli mag`liwmat beredi. Natyurmort janrinin` ba`rshe pa`ziletlerin biliw uliwma k`rkem su`wretlew o`nerin tolig`i menen u`yreniwde de ju`da` jaqsi mag`liwmatnama bolip tabiladi. Menin` pikirimshi, usi janrdın o`zgesheligin tu`siniw ha`m k`rsetiw su`wretlew o`nerine qizig`iwshilar ushin o`z aldına bir du`n`ya bolip seziledi.

JUWMAQLAW

Su`wret siziwg`a ha`r bir insan qizig`adi, qizig`iw olarda balaliqtan baslanadi, balalar ju`da` jaslig`inan baslap qizig`iw menen su`wret sizadi. Oqitiwshinin` waziyapasi balalardag`i a`ne usi aktivlikti saqlaw qaliw ha`m o`stiriw. Oqitiwshi plan tiykarinda islew, oylap jumis tutiw, logikalik islew baqlang`an naturag`a tiykarlanip juwmaqlar jasaw, baslang`an jumisti aqirina jetkeriw ha`m usi siyaqlilarg`a balalardi u`yretiw tiyis.

Sabaq protsessinde oqiwshilardin` estetikaliq sezimlerin ha`m ko`rkem talgamin o`stiriw oqitiwshinin` tiykarig`i waziypalarinan biri. Bunin` ushin oqitiwshi o`z waziypasin aniq tu`siniwi tiyis. Su`wret sabag`i ne ushin ha`m qanday maqset menen o`tkeriledi; sabaqta qaysi ma`seleler sheshiledi oqiwshilar qanday bilim ha`m ko`nikpeler aladi, oqitiwshi a`ne solardi oqiwshilar sanasina jetkeriw tiyis. Sonin` menen birge, oqitiwdin` en` za`ru`r sha`rtlerinen biri metodikalik ha`m didaktikalik printsiplerine tuwri ha`m nuqsansiz a`mel kiliwdan ibarat: 1.Sistemalilik ha`m ketpe-ketlik. 2.Ko`rgizbelilik. 3.Tu`siniw ha`m aktiv halda o`zlestiriw. 4.Balalardin` jas o`zgesheliklerin esapqa aliw. 5.Ha`r bir oqiwshig`a ayriqsha mu`na`sibette boluw, a`ne sonday printsipler.

A`piwayidan quramaliqqa, uliwmalıqtan menshilikke o`tiw printsipline a`mel qiliw a`tiraptag`i na`rselerdi ko`riw ha`m tuwri su`wretlewge mu`mkinshilik jaratadi. Na`rselerdin` formasi, xarakterli o`zgeshelikleri ha`m bir-birinen pariwin oqiwshilardin` sanali ra`wishte tu`siniwlerine erisiw kerek. Bull jag`dayda ta`biyattag`i ha`m turmisimizdag`i ha`r qiyli buyim na`rserlerdi geometriyalik formalarg`a uqsas ekenligin atap

o`tiw za`ru`r. Sunday-aq, olardi bir-birine salistirmali tu`rde tu`sindiriw ju`da` paydali.

Misali, kvadrat formasindag`i na`rselerdi u`yreniwde oni tuwri mu`yesh menen salistiriw onin` formasin sanali tu`siniwge alip keledi.

Oqitiwshinin` sistemali basshilig`inda ha`mme oqiwshilardin itibarin na`rseler formasin ko`re biliw ha`m su`wretley aliwg`a karatiladi. Na`rseni baqlaw ha`m analiz qiliw oqiwshilardi oqiw materialin sanali ha`m teren` o`zlestiriwge mu`mkinshilik jaratadi. O`zlestiriw oqiwshinin` sheberligi, sabaqg`a puxta tayarliq menen kirisiwge, oni oqiwshilar sanasina jetkere aliwina ha`m temanin` qaysi da`rejede bekkemleniwge baylanisli boladi.

Joqarida aytip o`tilgen ma`seleler boyinsha juwmaqlap o`tilgende natyurmort islew protsessi ju`da` quramali ekenligin, natyurmort islewde qollanilatug`in qag`iydalar, bilim ha`m ta`jiriybeler jeterli da`reje boliwi za`ru`r ekenligin ja`ne bir ret aytip o`tiw kerek. Natyurmort janri su`wretlew o`ner tu`rleri ishinde a`hmiyetli janr esaplanadi. Ka`sip-o`ner kolledjlari oqiwshilari su`wretlew o`ner sabaqlarinda usi diplom jumisinda keltirilgen misallar ha`m mag`liwmatlardi o`z jayinda paydalaniw maqsetke muwapiq.

Natyurmort janrinin` tamashago`ylerge unamli ta`sir etiw, olarg`a estetikaliq zawiq bag`ishlawshi ta`repin de ayriqsha atap o`tiw kerek. ta`biyattag`i go`zzalliq kartinag`a ju`da` jag`imli ko`rinisti ina`m etedi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR DIZIMI :

1. Mırziyoyev SH.N. Erkin va faravon, demokratik O`zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent:O`zbekiston, 2016.-56 b
2. Mırziyoyev SH.N. Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini taminlash-yurt taraqqiyoti va xalq faravonligi garovi.-Toshkent, O`zbekiston. 2017.-48 b
- 3.Mırziyoyev Ш.М. ТанЗидий таЗлил, Затъдий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - 8ар бир ра8бар фаолиятининг кундалик Зоидаси булиши керак. - Тошкент: %збекистон, 2017. – 104 б.
- 4.I.A.Karimov. «Bunyodkorlik yo`lidan». II-tom, T., 1996
5. I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999
6. I.A.Karimov. «Joqarı ma`na`wiyat-jen`ilmes ku`sh». T.2008
- 7.I.A.Karimov. O`zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. Toshkent, 2012
- 8.Abdurahmonov G.M. Rangtasvir va kompozitsiya.- Toshkent, 1995.
- 9.Abdurahmonov G.M. Kompozitsiya.- Toshkent, 2010
10. Boymetov B. Qalamtasvir asoslari. Wquv qwllanma. T.,1999
- 11.Boymetov B, Abdirasilov S. Chizmatasvir. O`rta maxsus kasb-hunar kolledjleri uchun o`quv qo`llanma.T., 2004
12. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik 1-qism. T.,2006
13. Su`wretler so`yleydi. // Sa`niyat//. № 1. 2004
- 14.Tojiev V. Qalamtasvir asoslarini o`rganish. T.1994
15. Tojiev B. Qalamda manzara chizish (oqıw qollanba). T., 2000
16. Turutina S.M. Teberik insan edi. // Sa`niyat//. № 1.200420.Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. Rangtasvir (1-qism). T., 2002.
17. Tolipov, N. Abdirasilov S.Oripova N. Rangtasvir (2-qism). 2003
18. Tolipov, N. Abdirasilov S.Oripova N. Rangtasvir. 2005
19. Tolipov, N. Abdirasilov S.Oripova N. Rangtasvir . 2006
- 20.Hasanov R. Yosh avlodni san`at vositasida estetik ruhda tarbiyalash. T., 1982
- 21.www.pedagog.uz

22. www.nbgf.intal.uz

23. Gigart.ru

24. www.ziyonet.uz

25. www.edu.uz